Mars et Historia

1966 2016

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Jaargang 50 | 2016 | Nr. 2

Verantwoording omslagfoto's en -illustraties

Vooromslag
Infanterie van het hertogdom Nassau, 1835-1836.
Collectie NMM

Binnenzijde vooromslag
Italiaanse kaart uit de Eerste Wereldoorlog. Naast de "Maagd" van links naar rechts: een Franse soldaat, een Italiaanse Bersagliera, een Amerikaanse en een Britse militair.
Collectie Halima Dumon

Achteromslag
De Dans, Militaire schetsen. Uit de serie Nederlandsche kinderprenten. In de tweede helft van de negentiende eeuw debatteerden Nederlandse officieren over of zij wel of niet moesten deelnemen aan de burgersamenleving.
Collectie Rijksmuseum

Binnenzijde achteromslag
Boven links
Prentbriefkaart gemaakt door W. Trit. Een chevaulèger (lichte cavalerie). Keizerrijk Frankrijk, 1811-1815.
Collectie Halima Dumon

Boven rechts
Prentbriefkaart gemaakt door W. Trit. Een kapitein van een regiment huzaren. Keizerrijk Frankrijk, 1809-1813.
Collectie Halima Dumon

Onder
De posities van het 16e Regiment Artillerie bij de Grebbeberg, mei 1940.
Bron: Groene serie. De operatiën van het veldleger en het Oostfront van de Vesting Holland, mei 1940 (1955).

Mars et Historia

Mars et Historia is een veelzijdig militair-historisch tijdschrift waarin zowel militaria als historisch onderzoek aan bod komen en is een uitgave van de Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie. Mars et Historia verschijnt in de maanden maart, juni, september, december. Informatie voor het aanleveren van kopij of over het aanleveren van advertenties vindt u op onze website, www.marsethistoria.nl.

Redactieadres
E redactie@marsethistoria.nl of eindredactie@marsethistoria.nl

Redactie
Drs. Liesbeth Brama, hoofdredacteur
Drs. Ed Coumans, eindredacteur
Drs. Corstiaan Prince
Dr. Louis Ph. Sloos
Dr. Dirk Starink

Webredactie: Erwin Muilwijk

Logo: Lex Tempelman

Vormgeving en druk: Groen Media, Leiden

ISSN 0928-5156

De Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie, opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij Koninklijk Besluit van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de geschiedenis, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen, en het ceremonieel van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

Bestuur
Drs. R. de Winter, voorzitter
H.A. Bresser, secretaris
Dr. W.L.M. Adriaansen, penningmeester
Mevr. drs. L. Brama
Drs. T. Broos
Ing. R. C. Kuenen
Dr. L. Ph. Sloos

Secretariaat
Nijverdalseweg 97, 7461 TC Rijssen, T 0548 52 23 42,
E info@marsethistoria.nl

Lidmaatschap
De jaarcontributie voor 2016 voor leden die geen machtiging tot inning hebben verstrekt, bedraagt € 35,00 (buitenland € 37,50). Leden die een machtiging tot inning hebben verstrekt, krijgen een korting van € 2,50. Voor meer informatie over het lidmaatschap en de vereniging, zie onze website, www.marsethistoria.nl.

Ledenadministratie
Dr. W.L.M. Adriaansen, T 076 541 20 54,
E penningmeester@marsethistoria

Sociale media
Mars et Historia | Facebook
@MarsHistoria | Twitter

Inhoud

Van de voorzitter 2
Drs. Rolf de Winter

Redactioneel 3
Drs. Liesbeth Brama

Artillerist achter de Grebbeberg 4
2e Batterij, 1e Afdeling, 16e Regiment Artillerie
Erwin Muilwijk

'Studie, hofmakerij, bals, comédie, 11
concerten en druk diensten doen'
De verburgerlijking van officieren in de tweede helft van negentiende eeuw
Romy Damen

'Er komt een groep vliegtuigen aan' 18
De Britse luchtaanval op Haamstede, 5 januari 1945
Drs. Corstiaan Prince

Mars portretteert: Halima Dumon 25
Schieten over het IJsselmeer
Drs. Liesbeth Brama

De veelbelovende omslag voor de defensie 28
van Nederlands-Indië in het jaar 1916.
Deel 1
Drs. A.C. Tjepkema, kolonel-vlieger
b.d. Koninklijke Luchtmacht

Boekbespreking 34

Literatuursignaleringen 36

prijs los nr. € 7,50

Van de voorzitter

Zoals u uit het speciale logo op de omslag van dit tijdschrift kunt opmaken, bestaat onze vereniging dit jaar een halve eeuw. Daar staan wij vanzelfsprekend bij stil. Het bestuur is de voorbije maanden druk doende geweest om een militair-historisch evenement op te tuigen dat recht doet aan deze mijlpaal. Spoedig krijgt u alle details, maar ik wil u hierbij vast op het hart drukken om VRIJDAG 16 SEPTEMBER 2016 in uw agenda vrij te houden. De Amerikanen zeggen: *save the date* en ik zeg het hun na, omdat dit de datum zal zijn waarop u als lid van onze vereniging een militair-historisch tiengangengerecht krijgt uitgeserveerd dat haute cuisine belooft te worden. Het prachtige Landgoed Bronbeek in Arnhem – de thuishaven van het Koninklijk Tehuis voor Oud-Militairen, het bijbehorende museum en het congrescentrum Kumpulan – zal de passende ambiance leveren voor onze jubileumviering. Een keur van sprekers, van binnen en buiten de vereniging, verzorgt deze dag een gevarieerd lezingenprogramma. En naast dit jubileumsymposium worden er op het landgoed nog allerlei activiteiten georganiseerd, die u zeker zullen aanspreken: rondleidingen, muziek, demonstraties, te veel om in dit bestek op te sommen. Mis deze dag niet en schrijf u tijdig in! Ik hoop u de 16e september op Bronbeek te mogen verwelkomen.

Mei is in Nederland traditiegetrouw de maand van de herdenkingen. Naast de alombekende Nationale Dodenherdenking op De Dam, vinden er overal in het land kleinschaliger herdenkingsplechtigheden plaats, waarbij de focus wordt gelegd op specifieke eenheden en andere (militaire) verbanden of groeperingen, die offers brachten voor vrede en vrijheid. Ondanks het verdwijnen van de generaties die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt, blijkt de traditie van het herdenken in Nederland springlevend. Ook jongere generaties blijven geïnteresseerd in onze oorlogsgeschiedenis en zijn bereid stil te staan bij de gevallenen. Mijn achttienjarige dochter die als bijverdienste schepijs verkoopt in een drukbezochte trendy ijssalon, sloot op 4 mei om vijf voor acht met haar collegaatjes de deuren van de zaak om gezamenlijk de twee minuten stilte in acht te nemen. Op straat zochten bestuurders van personenwagens tijdig een parkeerplaats zodat zij om acht uur niet actief aan het verkeer deelnamen en eveneens in stilte konden herdenken.

Zelf was ik op 4 en 10 mei aanwezig bij twee stijlvolle ceremonies die ook anno 2016 veel indruk maakten op de genodigden. In de ochtend van 4 mei werden op de voormalige Vliegbasis Soesterberg de militairen van de Militaire Luchtvaart herdacht die sinds 10 mei 1940 bij oorlogshandelingen sneuvelden. Vertrekkend vanuit het Nationaal Militair Museum begaven de genodigden zich naar de ceremonielocatie bij het Monument van de Militaire Luchtvaart uit 1923. Op het nieuw ingerichte paradeterrein hingen de vlaggen halfstok en stonden de gewapende troep en de Kapel van de Koninklijke Luchtmacht aangetreden. Nadat de paradecommandant de Commandant Luchtstrijdkrachten, luitenant-generaal Alexander Schnitger, protocollair had begroet, hielden de generaal en de Hoofd Luchtmachtpredikant toespraken en volgden na twee minuten stilte het Wilhelmus en de kranslegging. Voordat de genodigden langs het monument defileerden, vlogen vier F-16-jachtvliegtuigen over die de *missing man*-formatie uitvoerden. Bij dit indrukwekkende saluut vliegt de formatie in een V-vorm op lage hoogte naar de herdenkingslocatie. Pal boven deze locatie trekt de tweede man zijn toestel abrupt op en vliegt steil naar boven. De rest van de formatie behoudt zijn koers, totdat alle vliegtuigen uit het zicht zijn. Anders van opzet maar evenzeer indrukwekkend was de herdenking van de Slag om de Residentie op 10 mei voor het voormalige stationsgebouw van de Vliegbasis Ypenburg, met onder de genodigden ook vier kranige Ypenburg-veteranen. In de meidagen van 1940 sneuvelden meer dan 500 Nederlandse militairen tijdens de gevechten rond Den Haag. Na toespraken van de gouverneur van de Residentie luitenant-generaal Harry van den Brink en de burgemeester van Den Haag Jozias van Aartsen, lazen kinderen van de plaatselijke basisschool eigen gedichten voor en werden aan nabestaanden van Nederlandse militairen postuum diverse onderscheidingen uitgereikt. De 94-jarige 'vader der Nederlandse veteranen' luitenant-generaal b.d. Ted Meines hield een vlammend betoog over vrede, vrijheid en herdenken. Vervolgens legden verschillende civiele en militaire autoriteiten kransen bij het plaatselijke monument. Ook in 2016 maken jong en (stok)oud van dergelijke herdenkingen een levende en betekenisvolle traditie.

Drs. Rolf de Winter
Voorzitter

Redactioneel

De afgelopen meimaand vierden wij alweer 71 jaar bevrijding. U hebt ongetwijfeld op televisie en andere media de vele beelden uit de Tweede Wereldoorlog voorbij zien komen, waarbij vele verhalen en herinneringen aan een zwarte periode uit onze geschiedenis opgehaald werden. Het vertellen van deze verhalen, ook wel 'oral history' genoemd, is de laatste jaren aan een opmars bezig in de hedendaagse geschiedschrijving. Ontelbaar zijn de boeken die de gewone man en vrouw laten vertellen hoe zij in barre tijden er vaak het beste van probeerden te maken. De persoonlijke verhalen van mensen die het daadwerkelijk beleefd hebben, brengt de geschiedenis tot leven en tegelijkertijd ook dichtbij. Ik weet niet hoe dat voor u is, maar ik blijf altijd gebiologeerd luisteren naar zo'n persoonlijke getuigenis waarbij je na afloop denkt: wat zou ik in die situatie gedaan hebben? Dat de geschiedenis, niet alleen van de Tweede Wereldoorlog trouwens, vandaag de dag nog steeds aan populariteit wint, is mede te danken aan deze relatief nieuwe vorm van geschiedschrijving.
In deze Mars daarom aandacht voor het persoonlijke verhaal. En aangezien wij net de herdenkingsmaand achter ons hebben, willen wij u een Mars meegeven met een sterke component Tweede Wereldoorlog. U treft in dit nummer een artikel aan van onze webmaster Erwin Muilwijk. Hij tekende het verhaal op van zijn grootvader die als artillerist in de meidagen van 1940 op de Grebbeberg vocht. Naar aanleiding van het op papier zetten van deze herinneringen voerde Erwin een aantal gesprekken met zijn grootvader. Dit heeft geresulteerd in een mooi en respectvol verhaal. Ons redactielid Corstiaan Prince heeft een artikel geschreven over het bombardement op het Zeeuwse Haamstede op 5 januari 1945. Ook dit verhaal wordt deels verteld door een getuige van het bombardement en ook hier is ruimte voor het persoonlijke verhaal. Verder hebben wij in deze Mars een artikel van de hand van Romy Damen over de verburgerlijking van officieren in de tweede helft van de negentiende eeuw. In een uitgebreid artikel gaat zij in op de vraag in hoeverre het voor officieren gewenst was om deel uit de maken van de negentiende-eeuwse burgermaatschappij, of dat zij uit monde van behoud van militaire geest en krijgstucht zich daar verre van moesten houden. Verder hebben wij in deze uitgave ook aandacht voor de overzeese 'koloniale' geschiedenis. Anne Tjepkema schenkt in een uitgebreid artikel aandacht aan de omslag in het denken over de Nederlands-Indische defensie. In dit nummer leest u het eerste deel en in het volgende nummer het slot. Dit alles speelde zich precies honderd jaar geleden in 1916 af. De centrale vraag is of de Koninklijke Marine en het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger de groeiende Japanse suprematie in die tijd adequaat konden beantwoorden? En verder is er ook onze vaste rubriek 'Mars portretteert.' In dit tweede portret praten we met Marslid van het eerste uur Halima Dumon. Halima is een zeer actieve dame met een passie voor de militaire geschiedenis. Als rasverzamelaarster vertelt zij enthousiast over haar zeer uitgebreide militariaverzameling en over haar verleden als een van de eerste vrouwelijke militairen bij Defensie. Ik kan u haar verhaal van harte aanbevelen.
Nog even terug naar Mars nummer 1: u herinnert zich ongetwijfeld nog het artikel van Alexandra Tomic over de Servische terugtocht door Albanië in 1915. Voor de volledigheid wil de redactie de fotograaf noemen van de vele aansprekende foto's die het artikel opluisterden: Sampson Tchernoff (1887-1929).

Tot slot wil ik nog aandacht vragen voor het volgende. Zoals u ongetwijfeld gemerkt hebt, viert onze vereniging dit jaar een gouden jubileum. Ons gewaardeerd lid Lex Tempelman heeft voor deze gelegenheid een prachtig logo ontworpen dat u al op de voorpagina van ons eerste nummer hebt kunnen bewonderen en dat ook onze website siert. Om dit gouden jubileum te vieren organiseert onze vereniging op vrijdag 16 september een jubileumsymposium waarvoor u als lid van harte uitgenodigd bent. U treft bijgevoegd bij deze Mars een persoonlijke uitnodiging aan. Op 16 september zijn een aantal interessante sprekers van binnen én buiten de vereniging aangetrokken die diverse aansprekende lezingen zullen verzorgen. Meer informatie hierover zal binnenkort op onze website te vinden zijn. De jubileumdag vindt plaats op het landgoed Bronbeek in Arnhem en naast de lezingen zullen op het landgoed ook nog een aantal extra activiteiten georganiseerd worden. Het Koninklijk Militair Tehuis en Museum Bronbeek en de Kumpulan zijn die dag onze gastheer. Ik kan u verzekeren dat het een vol en aantrekkelijk programma zal worden! U komt toch ook?

Rest mij u nog veel leesplezier en een fijne zomer toe te wensen.

Drs. Liesbeth Brama
Hoofdredacteur

Artillerist achter de Grebbeberg

2e Batterij, 1e Afdeling, 16e Regiment Artillerie

Erwin Muilwijk

Koos Duivesteijn voor 1939, gefotografeerd aan het einde van de Kerkstraat bij de boerderij Jacobs.
Familiecollectie mevr. E. Muilwijk-Duivesteijn

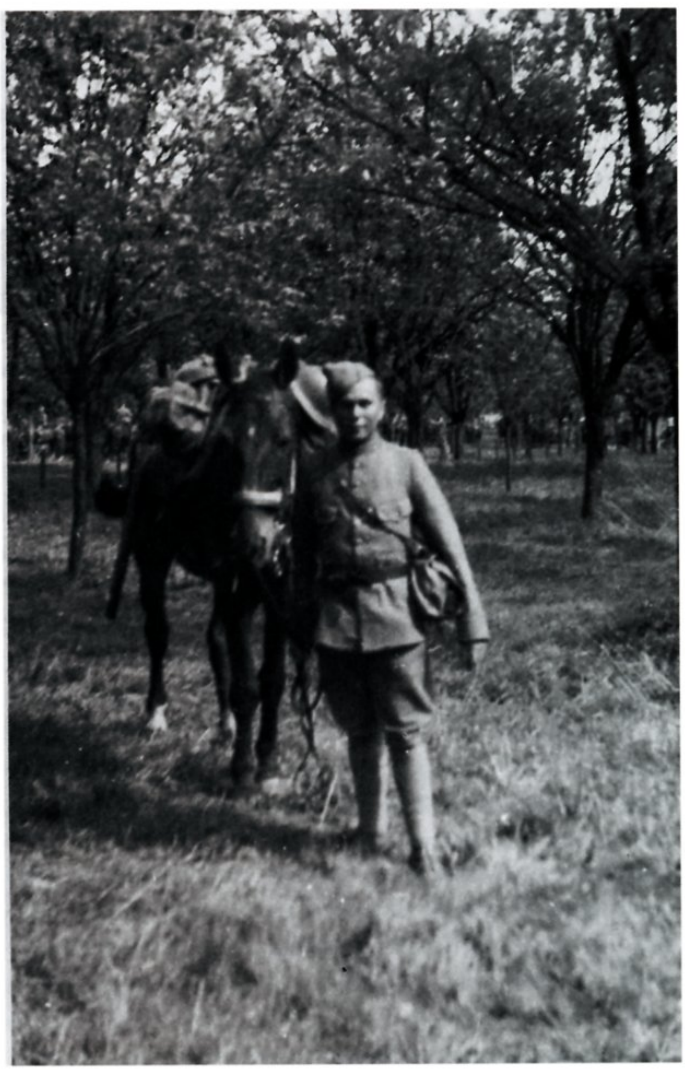

Koos Duivesteijn in een boomgaard, locatie waarschijnlijk nabij Wamel.
Familiecollectie mevr. E. Muilwijk-Duivesteijn

In oktober 1939 werd mijn grootvader Jacques Duivesteijn uit Bleiswijk (9 mei 1919 - 26 april 2009; roepnaam Koos) opgeroepen als twintigjarige jongeman voor de vervulling van zijn militaire dienstplicht. Vanaf 28 augustus was in Nederland de algemene mobilisatie verordonneerd vanwege de algemene oorlogsdreiging. Mijn grootvader werd vervolgens ingedeeld bij de veldartillerie en zou daardoor de meidagen van 1940 meemaken.

De herinneringen van Koos Duivesteijn zouden niet zijn opgetekend, wanneer ik niet als tienjarige jongen Brongers' boek over de strijd op de Grebbelinie had aangeschaft en mij vervolgens duidelijk werd dat mijn grootvader daar ook had gevochten. Op mijn initiatief schreef hij destijds zijn herinneringen op en spraken we er in latere jaren nog terloops over. Wat mijzelf daarbij nu opvalt is dat mijn grootvaders verhaal vooral vrij authentiek is en niet opgesmukt met enige ken-

Koos Duivesteijn (links) op een brits in de kazerne, mogelijk tijdens de opleiding.
Familiecollectie mevr. E. Muilwijk-Duivesteijn

nis van later, wat hem ook niet geïnteresseerd heeft. Uiteraard zijn er wat vergissingen in zijn herinneringen, die ook gecorrigeerd kunnen worden. Wat hier nu vooral belang heeft, is zijn verhaal te vertellen zonder het meteen langs de historische meetlat te leggen.

Opleiding en detachering

Koos Duivesteijn volgde een opleiding als artillerist voor een 7-Veld geschut. Over zijn periode in de opleiding vertelde hij het volgende: 'Door de oorlogsdreiging waren de kazernes overvol. Daardoor werd ik met mijn kameraden ondergebracht in een school, die provisorisch was ingericht als kazerne. Dat was in Scheveningen.' Net als vele andere artilleristen zou Koos een van de 310 stukken 7-Veld bemannen, waarvan er 284 dienden in verschillende afdelingen veldartillerie. 'Elk kanon was bemand met een korporaal en vijf soldaten die ieder hun eigen taak hadden. Ikzelf was richter. Verder had je nog laders en soldaten die granaten schietklaar moesten maken. ... Dat richten ging via een soort fototoestel, welk op het kanon zat. Dat was wel interessant zo'n toestel, waar wij richters speciaal voor opgeleid waren.' Koos zat dus op positie No. 1, direct links achter het schild van het stuk 7-Veld.

Na de voltooiing van zijn opleiding werd Koos Duivesteijn samen met zijn kameraden ingedeeld bij de 1e Afdeling van het 16e Regiment Artillerie. Tezamen met de 2e Afdeling van hetzelfde regiment behoorde het geheel tot de Brigade B, welke gelegerd was in het Land van Maas en Waal. Zelf vertelt hij hier het volgende over: 'Na ongeveer drie maanden opleiding in Scheveningen werden we overgeplaatst naar het veldleger in het plaatsje Wamel, welk vlak bij Tiel ligt. Ikzelf werd met mijn vijf maten ondergebracht bij een boer op een kamer. Wij boften nog, want de meesten van ons werden ondergebracht in schuren of zolders bij een boer.' Vanaf september 1939 werden er in totaal ongeveer 400 militairen ondergebracht in het kleine dorpje Wamel, dat slechts een gelijk aantal woningen telde. De meeste soldaten werden ondergebracht in de gebouwen De Harmoniezaal, de Vriendenkring en het gymnastiekgebouw.
Het dagelijkse militaire leven voor de volgende zes maanden moet er niet verschrikkelijk intensief uitgezien hebben. Dat blijkt wel als we Koos' verhaal vervolgen: 'Daar in dat veldleger hebben we niet veel gedaan. Een beetje oefenen met die oude kanonnen en nieuwe stellingen maken, waar we allen te beroerd voor waren. We werden soms 's nachts opgeschrikt

Artilleristen 16 RA (staande rij uiterst links Koos Duivesteijn), locatie waarschijnlijk dichtbij Wamel.
Familiecollectie mevr. E. Muilwijk-Duivesteijn

door alarm, en dan moesten we ons warme holletje uit en in volle oorlogsuitrusting op oefening.' Uit hun bed komen zal zeker onaangenaam zijn geweest in de koude winter van 1939-1940. Zelfs de Waal bevroor en alles rondom het dorp veranderde in een poollandschap. De voornamelijk uit Zuid-Holland afkomstige soldaten vonden ook weinig aansluiting met de overwegend katholieke bevolking en waren voor vertier aangewezen op wat café's en terloops vertoonde films.

10 mei. De oorlog breekt uit

Plots was het echter oorlog. Gek genoeg heeft mijn grootvader nooit verteld hoe hij zijn verjaardag heeft gevierd, de dag of avond ervoor. Als nu net 21-jarige jongeman kwam hij er al snel achter dat het ditmaal serieus was: "s morgens om ongeveer drie uur op 10 mei werden we uit ons bed gejaagd door groot alarm. We dachten dat het weer zo'n onzinnige oefening was en scholden er lustig op los. Maar toen we eenmaal onderweg waren naar onze stellingen, begonnen we toch te geloven dat het menens was. Het was nog stikdonker, maar we hoorden vele vliegtuigen overgaan en even later begon het afweergeschut hevig te schieten. Toen wisten we ineens: het is oorlog! ... Na enige tijd werd het lichter en zagen we vele Duitse vliegtuigen die werden beschoten door het afweergeschut. En met succes, want we hebben er een stuk of acht neer zien storten.'

Later vertelde mijn grootvader nog hoe hijzelf na het alarm meteen zijn ransel met inhoud gereed had, maar dat vele andere van zijn kameraden het louter als de zoveelste oefening beschouwden en hun ransels voor de gelegenheid snel met stro vulden. Op 10 mei kwamen de batterijen van het 16e Regiment Artillerie niet in actie.

11 en 12 mei. Op weg naar de Grebbelinie

Op 11 mei ontving de 1e Afdeling van het 16e Regiment Artillerie het bevel om de stellingen in het Land van Maas en Waal te verlaten en om op te trekken ter ondersteuning van de strijd aan de Grebbelinie. Het verplaatsen van de Brigade B was opgenomen in de gewijzigde plannen voor de verdediging door generaal H.G. Winkelman, opperbevelhebber Land- en Zeemacht, nadat hij het bevel had overgenomen van generaal I.H. Reijnders in februari 1940. Terwijl de brigade richting de Grebbeberg vertrok, bleef na loting de 2e Batterij onder bevel van kapitein W.D. Monsma in eerste instantie achter om de aftocht te dekken.

In de namiddag ging ook de 2e Batterij op pad. Een

dergelijke marscolonne van een batterij 7-Veld strekte zich in de praktijk algauw uit over een afstand van zo'n 1.200 meter. De vier stukken geschut met hun voorwagens werden onderling telkens afgewisseld met de munitiecaissons, ook getrokken door een paardentractie en voorwagens. Daarnaast waren er nog paardentracties aanwezig voor de bevelsmiddelenwagen, de gereedschapswagen, de keukenwagen, alsmede de proviand-, haver- en troepenverbandwagen(s). Dit geheel bewoog zich overdag voorwaarts met een snelheid van amper acht kilometer per uur. Het mag een wonder heten dat zo'n lange colonne van artillerie in het volle daglicht nauwelijks last heeft gehad van vijandelijke vliegtuigen.
Koos Duivesteijn vertelt het volgende: 'Na uren gereden te hebben, zijn we ergens gestopt om de paarden te laten rusten. Na enige uren kregen we bevel weer verder te gaan naar de Grebbelinie.' De drie batterijen van de I-16 RA dienden daarvoor allereerst de pontonbrug over de rivier de Waal tussen Wamel en Tiel te passeren, om vervolgens door het land van de Betuwe verder op te trekken richting het dorp Eck en Wiel. Daar aangekomen moest vervolgens de rivier de Neder-Rijn gepasseerd worden middels een volgende pontonbrug, om dan uiteindelijk bij Amerongen en Elst uit te komen. Koos herinnerde zich er het volgende van: 'Ik heb nog bewondering voor de ruiters en paarden dat dit zonder ongelukken verlopen is, want we werden danig lastig gevallen door Duitse vliegtuigen. Maar die werden op grote hoogte gehouden door veel afweergeschut.'
Op de vroege ochtend van 12 mei passeerde de batterij de pontonbrug bij Eck en Wiel. Het bevel was om vervolgens in afdelingsverband richting Amerongen op te trekken. Tijdens deze opmars zou er zich een drama hebben afgespeeld volgens mijn grootvader: 'Onderweg werden we vaak beschoten door vliegtuigen, dan sprongen we van het kanon en zochten dekking. Bij een van die aanvallen is toen een jonge wachtmeester naast me op het kanon doodgeschoten. We hebben hem bij burgers in een huis gedragen. Dat was nou niet een van de leukste dingen, dan word je zelf ook een wild dier en zou je alle Duitsers willen vermoorden.' Het klinkt allemaal heel erg dramatisch, maar dit heeft zich nooit afgespeeld bij de 2e Batterij. Niettemin is er wel degelijk een soortgelijk incident geweest bij de 3e Batterij waar gedurende de opmars op 11 mei een wachtmeester is overleden aan een hartaanval. Het voorval illustreert wel dat Koos Duivesteijn in die oorlogsdagen op de hoogte is geweest van voorvallen buiten zijn eigen batterij.
Om 10 uur 's ochtends op 12 mei verlaten de batterijen Amerongen op een nieuw bevel, om nu richting Elst te marcheren. Rond het middaguur kwam er eindelijk de order om in stelling te gaan achter de Grebbeberg. De 1e Batterij was al eerder gearriveerd en in stelling gegaan.

12 en 13 mei. In stelling

Om een uur 's middags kwamen zowel de 2e als 3e batterij eindelijk in hun stellingen aan. Die stellingen waren al ingericht, want het bleken de reservepositie te zijn van het al aanwezige 8e Regiment Artillerie. De 2-I-16 RA kwam in stelling samen met de 3e Batterij. De posities waren goed gecamoufleerd onder bomen en voorzien van ondergrondse verbindingen tussen elk stuk geschut. De stellingen bevonden zich iets ten westen van de Koerheuvel, die vlak achter het dorp Rhenen ligt (voor een kaart met de posities van het regiment bij de Grebbeberg zie de binnenzijde van het achteromslag - red.).
Koos schrijft: 'Na enige tijd kwamen we op de Grebbelinie aan en betrokken onze stellingen. Paarden en ruiters gingen enkele kilometers terug.' Zover terug was dit nu ook weer niet, want de voorwagens en paarden-

Soldaten in Wamel bij een toestel voor het beslaan van paarden.
Website Van Wamele tot Wamel

Soldaten voor de Harmoniezaal in Wamel.
Website Van Wamele tot Wamel

Lesuren bij het stuk 7-Veld, 1-6-1 Depot Bataljon (links Koos Duivesteijn).
Familiecollectie mevr. E. Muilwijk-Duivesteijn

spannen werden vlak bij Elst ondergebracht op de Plantage Willem III. Gedurende de avond en nacht werd er geen eigen vuur afgegeven. Wel kwamen alle drie de batterijen deze dag al onder Duits artillerievuur te liggen, nadat hun posities gespot waren door Duitse vliegtuigen. Ook Koos kan zich dit herinneren: 'We werden op regelmatige tijden ook bestookt met Duitse artillerie, maar die Duitse granaten spatten bijna allen te vroeg uiteen, doordat ze een tak of een boom raakten.'

De twee donkere nachten die mijn grootvader doorbracht achter de Grebbelinie moeten hem angst ingeboezemd hebben en weinig vertrouwen hebben gegeven. Dat werd duidelijk toen hij nadien nog eens erover vertelde. De schuilplaatsen zouden slechts hebben bestaan uit snel uitgegraven kuilen, met als enige bescherming daar overheen wat kippengaas en bladeren als camouflage. Op zich is dat in tegenstelling met wat hierboven is beschreven, maar het geeft wellicht heel goed zijn angstige gemoedstoestand weer van destijds.

Op de ochtend van 13 mei nemen de drie batterijen van I-16 RA eindelijk en voor de enige maal deel aan het verdedigende artillerievuur. Dat is dan ter ondersteuning van de groots opgezette tegenaanval door vier infanteriebataljons in twee golven (I- en III-29 RI; I-20 RI en II-24 RI). Deze tegenaanval was nodig, omdat de Duitse troepen de dag ervoor al op de Grebbeberg de frontlijn waren doorgebroken en nu enkel nog de stoplijn in Nederlandse handen was. Er werd een geconcentreerd insluitingsvuur afgegeven op de Duitsers om de Nederlandse tegenstoot te ondersteunen. Mijn grootvader was later in een gesprek met mij van mening dat hij louter Wageningen had bestookt, maar dit is door de dracht van het 7-Veld stuk onmogelijk, en ook gezien de bekende opdracht aan zijn batterij 2-I-16 RA deze dag. Van half vijf tot vijf uur 's ochtends werd er gevuurd, om vervolgens na half zes ook nog tweemaal vuurstoten af te geven. Hoeveel vuur de drie batterijen van I-16 RA precies hebben afgegeven op 13 mei is onduidelijk, maar aan de hand van modelberekeningen ligt dit tussen minimaal 522 schoten tot maximaal 1.188 schoten. Koos schrijft: 'Na een paar uur kregen we opdracht te vuren op een doel wat je helemaal niet kon zien. Ik als richter kreeg dan de opdracht van de kapitein te richten op zoveel kilometer afstand vooruit, of meer naar links of rechts. Dat veranderde telkens weer. ... Ik heb zo'n 2½ dag op die Grebbeberg gezeten en nu moet je niet denken dat we zoveel geschoten hebben. Voor ons lagen de Hol-

landse infanteristen en wanneer die hulp nodig hadden, moesten we de Duitse infanteristen onder vuur nemen.'
De Nederlandse luchtmacht vertoonde zich zowel op 12 en 13 mei boven de Grebbelinie. Mijn grootvader herinnerde zich dat later nog, alhoewel het hem natuurlijk niet meer duidelijk was welke van de twee dagen dit betrof. Met terugwerkende kracht denk ik zelf dat het 13 mei zal zijn geweest, toen hij lang genoeg die dag achter de Grebbelinie aanwezig was. Alhoewel de strijd om de stelling steeds meer in het nadeel verliep, vertelde Koos mij hoe iedereen verheugd was om Nederlandse toestellen boven de Grebbe te zien verschijnen, en dat die de Duitsers wel eventjes van Jetje zouden geven. Het moreel ging omhoog. Inderdaad waren er deze dag driemaal toestellen boven de Grebbelinie aanwezig. In de ochtend probeerden vier Fokker C-X-toestellen tevergeefs de Duitse artillerie te bombarderen, terwijl ze begeleid werden door vijf D-XXI's. Kort daarop verschenen twee Fokker G1's die de Duitse infanterie mitrailleerden, en later rond het middaguur werd nog eenmaal een poging gewaagd met vier toestellen, begeleid door vijf jagers, om Duitse troepen ten zuidwesten van Wageningen te bombarderen.
Rond de middag op 13 mei werd de stoplijn op de Grebbeberg door de Duitsers overlopen en in steeds groteren getale stroomden de Nederlandse infanteristen terug. Eerst nog in georganiseerde verbanden, maar alras begon het op een vlucht te lijken. De nog bewapende infanteristen werden nog wel ad hoc links en rechts van de batterij 2-I-16 RA ter verdediging in de bosrand geposteerd. De batterij kreeg opdracht zo nodig door te vuren en de terugtocht van de infanterie zo lang mogelijk te blijven dekken.
Koos noteert: 'De laatste dag hadden we zelf al door dat het niet goed ging. We moesten almaar op kortere afstand vuren en steeds meer naar rechts. We hadden wel door dat daar de Duitsers een gat geslagen hadden en dreigden ons te omsingelen. Onze infanteristen voor ons trokken terug en werden niet vervangen door nieuwe troepen. We kregen bevel zo lang mogelijk staande te blijven en te vuren, om de terugtrekkende troepen te dekken. We hadden brisantgranaten klaar liggen, die op honderd meter uiteenspatten. Toen dacht ik: nou Kobus, zeg maar dag met je handje.'
Om 2 uur 's middags kwam plots toch het bevel aan de gehele Afdeling zich terug te trekken, samen met het gehele leger op de Grebbeberg. De nacht ervoor had het oppercommando de terugtocht op de Nieuwe Waterlinie al voorbereid. De terugtocht van de 2e Batterij verliep in eerste instantie chaotisch, wat achteraf waarschijnlijk is te wijten aan het paniekerige gedrag van de 1e Luitenant W.J.M. Irish Stephenson, die op de Plantage Willem III arriveerde en aan de manschappen van de voorwagens riep: 'Ga maar teug, het is afgelopen op den Grebbeberg.' De aldaar aanwezige wachtmeester Van Schaick negeerde deze mededeling en rukte vervolgens op naar de stellingen. Het bijzondere van dit incident is, dat Koos zich later herinnerde dat een Joodse kapitein van de batterij aanvoelde dat het misging en zich op tijd uit de voeten maakte. Begrijpelijk in het latere licht van de oorlog en bezetting. Maar er was helemaal geen kapitein aanwezig in de batterij van Joodse komaf. Waarschijnlijk is zijn herinnering aan dit incident te koppelen.
Koos beschrijft vervolgens de aftocht: 'Maar onverwacht kregen we toch bevel om ook terug te trekken. De ruiters met paarden kwamen, de kanonnen erachter, en wij terug. Het werd wel tijd, we waren uitgeput ...' Later vertelde mijn grootvader nog dat hij en zijn kameraden nog nooit zo hard hadden gerend met het zware stuk 7-Veld in hun handen om het op te leggen bij de voorwagen. Iets waar ze tijdens de mobilisatie periode nooit zin in hadden gehad, maar nu met de vijand op hun hielen vertoonden ze onvermoede krachten.
Over de rivierdijk langs de Neder-Rijn trokken de troepen zich terug over Elst richting Amerongen. De resterende munitie werd achtergelaten. Op 500 meter voor Amerongen kreeg de batterij 2-I-16 RA nog het bevel van de Afdelingscommandant in stelling te gaan, maar om half zes 's avonds werd het bevel ontvangen om weer op te leggen. Om 9 uur in de avond werd Wijk bij Duurstede bereikt en volgde de order om hier in te kwartieren, maar drie kwartier later volgde een nieuwe order om via de Lekdijk de terugtocht te vervolgen via Vreeswijk naar IJsselstein.

14 mei. Terugtocht en overgave

Zowel de 4e Divisie van generaal Halbrechts als de Brigade B konden wonderwel zonder problemen terugtrekken vanaf de Grebbelinie. De Duitsers op de Greb hadden in eerste instantie helemaal niet door dat de Nederlandse troepen zich hadden teruggetrokken, en ook de Duitse vliegtuigen lieten hun tegenstanders ongemoeid. Bij de terugtocht zal ongetwijfeld ook het donker van de nacht geholpen hebben en de ochtendmist op 14 mei.
Die dag werd IJsselstein om 6 uur in de morgen bereikt en de paarden gedrenkt en gevoerd, waarna een uur later de batterijen een park werden toegewezen. De onderofficieren, korporaals en manschappen werden vervolgens ingekwartierd in het St. Josephgesticht, een lokaal katholiek ziekenhuis. Koos schrijft: 'Toen we na een vermoeiende reis in IJsselstein aankwamen, kregen we te horen dat Rotterdam bijna plat was gebombardeerd en dat het Nederlandse leger zich had overgegeven.'

Verzorging van de paarden in Wamel.
Website Van Wamele tot Wamel

Winter 1939-1940.
Website Van Wamele tot Wamel

Inderdaad kwam om 7 uur 's avonds het bericht van de overgave binnen bij de 1e Afdeling 16 RA. Een uur later werden wapens en munitie ingeleverd op het gemeentehuis. Mijn grootvader herinnerde zich later nog, aldus eigen zeggen, hoe infanteristen afkomstig uit Rotterdam op het overgavebericht en het bombardement van hun stad reageerden uit pure woede en onmacht, door hun karabijnen op de straat kapot te slaan.

Krijgsgevangenschap en later ...

Voor slechts een korte periode was mijn grootvader krijgsgevangen, of zoals hij het zelf omschreef: 'Ik heb daar nog een week of drie in een kamp gezeten, waar we het goed hadden en ben toen met de eerste groep naar huis gestuurd. En zo eindigde mijn soldatenleven.' Volgens mijn grootvader zelf werd hij vroegtijdig vrijgelaten, omdat hij werkzaam was als arbeider in de voedselvoorziening, en de Duitse bezetter zich al snel realiseerde dat deze zo snel mogelijk moest worden voortgezet.
Mijn grootvader vertelde later nog een detail wat hem op zijn reis naar zijn huis in Bleiswijk verontwaardigde. Tezamen met wat kameraden reisden ze per trein van de Nederlandse Spoorwegen en hadden blijkbaar plaatsgenomen in een eersteklasrijtuig. Bij een controle werden ze op een betuttelende wijze toegesproken door de conducteur dat hun kaartje hiertoe niet voldoende was, waarop zij, nog gekleed in uniform, de bijval van andere reizigers kregen. Deze jongens hadden net gevochten voor het vaderland, en nu zou een conducteur zeuren over een kaartje en hun onrechtmatige plaats! Uit de woorden van mijn grootvader begreep ik, dat hij destijds te verbouwereerd was om te reageren op het ontbreken van de juiste treinkaartjes. En aldus eindigt het verhaal van Koos Duivesteijn, zoals hij niet had kunnen verwachten wat zijn dienstplichtperiode had kunnen betekenen, noch te denken aan het strijden in een oorlog.

Literatuur

Brongers, E.H., *Grebbelinie 1940: verslag van een wanhopige strijd* (Baarn 1971).
Goossens, A.M.A., *De luchtverdediging in de Grebbelinie bij Rhenen en Wageningen tijdens de meidagen van 1940* (z.p. 2007). [beschikbaar via grebbeline.nl / luchtmacht_en _luchtafweer_v28112004.pf]
Ruisen, C.J., *Artillerie mei 1940: de krijgsverrichtingen en achtergronden*, I (Amersfoort 2005). [beschikbaar via grebbelinie.nl / artillerie_mei_1940.pdf]
Wilson, J.J.C.P., *Vijf oorlogsdagen en hun twintigjarige voorgeschiedenis* (Baarn 1960).

Websites

Van Wamele tot Wamel (www.wameletotwamel.nl), de pagina's 'Mobilisatie' en 'De oorlog'.
De slag om de Grebbeberg en Betuwestelling in mei 1940 (www.grebbeberg.nl), de pagina 'Nederlandse militaire rapporten / 1e Afdeling 16e Regiment Artillerie'.Tremele – geschiedenis van het dorp Dreumel (www.tremele.nl), de pagina 'Oorlog / mobilisatie'.

'Studie, hofmakerij, bals, comédie, concerten en druk diensten doen'

De verburgerlijking van officieren in de tweede helft van de negentiende eeuw

Romy Damen

P.G. Booms.
Collectie NIMH

'... Ná den dienst gaat mijn doen en laten niemand aan, dan ben ik gewoon staatsburger ...'[1] Zo verwoordde de kapitein W.L. de Petit de mening van veel van zijn jongere kameraden in de *Militaire Spectator*. Militairen die "gewoon staatsburger" wilden zijn, was dit gewenst? In de tweede helft van de negentiende eeuw discussieerden officieren, maar ook politici, over de vraag of militairen moesten verburgerlijken of zich juist afzijdig moesten houden van de burgersamenleving. In *Burgerzin en soldatengeest* gaat Ben Schoenmaker in op dit debat. De militairen zo veel mogelijk laten verburgerlijken was de eerste opvatting, die aansluit bij het artikel van De Petit en voor het eerst werd verwoord in bladen zoals de Militaire Spectator. Hier tegenover stond de opvatting dat de verburgerlijking niet te ver mocht gaan. De militaire geest en de krijgstucht zouden hier namelijk onder lijden. Schoenmaker stelde dat, hoewel de strijd hierover nog doorging, de eerste opvatting aan terrein won. Steeds meer militairen waren ervan overtuigd dat, behalve dat zij officier waren, zij ook volwaardig staatsburger hoorden te zijn: 'Er huisden twee zielen in hun borst die vaak om voorrang streden.'[2] Op verschillende militaire terreinen, waaronder het militair onderwijs, discussieerden officieren over dit identiteitsconflict. Hoe gingen officieren in de praktijk met dit vraagstuk om? Of, in hoeverre verburgerlijkten de officieren in de tweede helft van de negentiende eeuw in de verschillende steden waar zij gelegerd waren? De memoires van twee officieren kunnen hier licht op werpen. De memoires van P.G. Booms staan in dit betoog centraal en de levensschets van J.C.C. den Beer Poortugael zal ter aanvul-

[1] [W.L. de Petit], 'Militaire sprokkelingen', *Militaire Spectator*, 53 (1884) 45-52, aldaar 45.

[2] Ben Schoenmaker, *Burgerzin en soldatengeest. De relatie tussen volk, leger en vloot 1832-1914* (Amsterdam 2009) 231.

De gele rijder met twee kinderen van Isaac Israëls. De soldaat, een artillerist 1e klasse van het Korps Rijdende Artillerie, poseerde op een zomerse zondag met zijn kinderen.
Collectie NMM

Harskamp, officierskantine. Ansichtkaart 1875-1950.
Collectie NMM

ling dienen. Beide officieren schetsten het dagelijks leven van een officier in een reeks van garnizoenen. Zij schreven over garnizoenswisselingen en overplaatsingen, die het sociale en gezinsleven in grote mate beïnvloedden, en over hun vrijetijdsbesteding en sociale contacten, zowel binnen als buiten de kazernemuren. Deze indicatoren van verburgerlijking tonen hoe officieren hun vrije tijd konden en wilden besteden. Konden en wilden zij gewoon burger onder de burgers zijn? Voordat deze vraag aan bod komt, worden de twee officieren geïntroduceerd. Of de gewone soldaat zich onder de burgers begaf, is lastig te achterhalen.

Op enkele onvolledige bronnen na, zijn er geen memoires van gewone soldaten over het soldatenleven in de tweede helft van de negentiende eeuw in Nederland. Deze bronnen kunnen dan ook geen volledig beeld geven. De memoires van Booms en Den Beer Poortugael geven dus een unieke kijk op het militair leven van officieren en daarom gaat dit artikel enkel over de verburgerlijking van officieren. Historici die onderzoek deden naar de geschiedenis van *civil-military relations* richtten zich vooral op het debat over de verhouding tussen de krijgsmacht en de samenleving op nationaal niveau. Zo stelde Ben Schoenmaker de vraag hoe het officierskorps worstelde met de problematische verstandhouding tussen het volk en het leger.[3] Onderzoek naar de verhouding in de praktijk is nog amper gedaan. Wel zijn er veel studies over garnizoenssteden, zoals over Bergen op Zoom, Breda, Harderwijk en Utrecht. Ondanks het lokale onderzoeksniveau van deze studies bleef het leven van officieren en soldaten binnen en buiten de kazernes buiten beschouwing.[4] Rob Alkemade ging in zijn artikel over Woerden als garnizoensstad wel in op de relaties tussen de stad en het garnizoen. Hij sneed onderwerpen aan zoals de taken van een garnizoen in een stad, het economisch belang van het garnizoen voor de stad en de inkwartiering bij burgers.[5] Over de vrijetijdsbesteding en verburgerlijking van officieren schreef ook hij nauwelijks. Dit onderzoek zal dan ook bijdragen aan de historische kennis hierover, maar kan ook als aanvulling dienen op de vele stadsgeschiedenissen

[3] Schoenmaker, *Burgerzin en soldatengeest.*

[4] M. Elands, *Harderwijk als militaire stad en de geschiedenis van 4 Divisie* (Den Haag 1994); T.A. Krijger, *Steenwijk als militaire stad* (Den Haag 1996); R.J.A. van Gils, W. Klinkert en H. Roozenbeek, *Bergen op Zoom als militaire stad* (Den Haag 1996); W. Klinkert en J.P.C.M. van Hoof, *Breda als militaire stad* (Den Haag 1995); J.P.C.M. van Hoof en W. Klinkert, *'s-Hertogenbosch en Vucht. Een militair verleden* (Den Haag 1993); Joep van Hoof, *Defensie en de Domstad. Utrecht en zijn militaire verleden* (Den Haag 2010).

[5] Rob Alkemade, 'Woerden als garnizoensstad, 1814-1879. De invloed van het garnizoen op het dagelijks leven in de negentiende eeuw', in: Mariëlla Beukers, *Utrecht in oorlog en vrede. Jaarboek Oud-Utrecht* (2015) 187-210.

waarin de officieren meestal volkomen onzichtbaar zijn.

Memoires in vredestijd

'Ik schrijf geen geschiedverhaal doch slechts herinneringen aan feiten en omstandigheden waarbij ik direct of indirect betrokken was.'[6] P.G. Booms (1822-1897) schetste met deze herinneringen een beeld van het leven als officier in de garnizoenen, maar ook de vrijetijdsbesteding en de contacten van officieren buiten het kazerneleven komen in zijn levensschets aan bod. Booms verwerkte zijn herinneringen in een driedelige reeks van memoires. Dit is een van de drie omvangrijke memoires van officieren uit de negentiende eeuw in een periode van vrede. De andere twee memoiresschrijvers waren J.C.C. den Beer Poortugael (1832-1913) en A.W.P Weitzel (1816-1896).[7] Laatstgenoemde officier blijft buiten beschouwing. De levensschetsen van Booms en Den Beer Poortugael zijn dus uitzonderlijk, maar waren zij ook unieke officieren?
Beide officieren maakten snel carrière en waren zelfs voor een korte periode, Booms slechts voor drieënhalve week, minister van Oorlog. Booms en Den Beer Poortugael waren aan het einde van hun carrière luitenant-generaal en Den Beer Poortugael nam tijdens zijn laatste levensjaren zitting in de Raad van State.[8] Dit waren twee uitzonderlijke loopbanen, want vele officieren kregen normaliter te maken met trage bevorderingen.[9] Wat mogelijk bijdroeg aan de snelle bevorderingen van Booms en Den Beer Poortugael was hun lees- en leergierigheid en hun schrijflust. Ze schreven vele werken over krijgswetenschap en -geschiedenis. Booms publiceerde eigen boeken en brochures en plaatste artikelen in tijdschriften zoals de Militaire Spectator, *Het Vaandel*, *De Nieuwe Spectator* en *De Militaire Gids*. In deze artikelen kaartte hij vele militaire (wan)toestanden aan, overigens wel vaak anoniem.
Het betrof hier dus geen doorsnee-officieren. Hun loopbanen en geleerdheid maken hen uitzonderlijk. Toch schetsen hun memoires ook een algemene indruk van het officiersbestaan. Zij schreven namelijk niet enkel en alleen over zichzelf, maar ook over andere officieren.

"Eene inlandsche sigeunerei"

Breda, Delft, Den Haag, Gouda, Groningen, Haarlem, Huisduinen, Leiden, Maastricht, Philippine, Terneuzen, Vlissingen en Zwolle, allemaal garnizoenssteden waar Booms woonde en werkte. Vanaf 1842, toen hij van de Koninklijke Militaire Academie (KMA) kwam, tot zijn

Het uurtje van de soldatenpolitiek. Uit de serie Het cantineleven. Het kazerneleven in de Morschpoort kazerne te Leiden.
Collectie NMM

De kantine te Leiden. Uit de serie Het cantineleven.
Collectie NMM

[6] Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), P.G. Booms, 'Herinneringen uit mijn levensgeschiedenis in de lijst van hun tijd, 1822-1884', 318.

[7] W. Klinkert, 'J.C.C. den Beer Poortugael (1832-1913)', in: G. Teitler en W. Klinkert (eds.), *Kopstukken uit de krijgsmacht. Nederlandse vlag- en opperofficieren 1815-1955* (Amsterdam 1997) 250-267.

[8] Parlement en politiek, 'P.G. Booms', *Biografisch archief van het Parlement Documentatiecentrum (PDC)* <www.parlement.com/id/vg09lliwlezc/g_p_booms> (zoals geraadpleegd op 27-1-2016).
Parlement en politiek, 'J.C.C. den Beer Poortugael', *PDC* <www.parlement.com/id/vg09llisbfwg/j_c_c_den_beer_poortugael> (zoals geraadpleegd op 27-1-2016).

[9] Schoenmaker, *Burgerzin en soldatengeest*, 224.

De dans, militaire schetsen. Uit de serie Nederlandsche kinderprenten.
Collectie Rijksmuseum

ministerschap in 1871 wisselde Booms zestien keer van stad. Soms deed hij steden aan waar hij al eens eerder was gestationeerd, zoals Breda waar hij, zonder zijn kadettentijd meegerekend, driemaal verbleef. Hij verbleef in zoveel verschillende steden door bevorderingen, overplaatsingen en garnizoenswisselingen. Niet verwonderlijk dat Booms hierover schreef: ' 't Was of men het leger de aardrijkskunde van ons land op praktische wijze wilde leeren kennen …'[10]
Booms was niet de enige die zo vaak van woonplaats wisselde. Ook Den Beer Poortugael wisselde tussen 1852 en zijn periode als minister van Oorlog in 1879 elf keer van garnizoensstad. Voor officieren, maar ook voor veel manschappen was dit gebruikelijk. Als voorbeeld: de staf van het 6e Regiment Infanterie, waarbij zowel Booms als Den Beer Poortugael korte tijd diende, veranderde tussen 1840 en 1868 tien keer van garnizoensstad. Voor de bataljons van dit regiment was het niet anders: het 1e Bataljon verkaste in een vergelijkbare periode twaalfmaal en het 2e Bataljon dertienmaal naar een andere garnizoensstad. Niet verwonderlijk is dat Booms deze vele garnizoenswisselingen bestempelde als "eene inlandsche sigeunerei".[11] Vanaf de jaren zestig en zeventig van de negentiende eeuw namen de garnizoenswisselingen snel af.[12]
Rond 1860 telde Nederland nog ruim 50 verschillende garnizoensplaatsen.[13] Volgens Booms bestond het leger in deze periode uit nog geen 19.000 man en was het dus verspreid over vele kleine garnizoensplaatsen. Slechts vier garnizoenen bestonden uit meer dan 1.000 man, namelijk die in Den Haag, Den Bosch, Breda en Maastricht.[14] Dit betekende dat regimenten vaak niet in hun geheel in één garnizoensstad verbleven. Het 4e Regiment Infanterie, waarin Booms diende, zat in de jaren zestig van de negentiende eeuw verspreid over Delft, Gouda, Leiden en Woerden. Deze versnippering zorgde voor "eene drukke correspondentie en voortdurend kleine conflicten tusschen de bataillon-kommandanten onderling".[15] Booms bestempelde deze versnippering, net zoals de vele garnizoenswisselingen, als lastig en onaangenaam.
De vele garnizoenswisselingen hadden grote invloed op het leven van de officieren. Booms beschreef hoe deze garnizoenswisselingen verliepen: '… met al den omslag en nasleep van inpakken, verhuizen, geld in 't water gooijen, afbreken van pas aangeknoopte betrekkingen, onhuisselijkheid voor weken en maanden, en voor de gehuwden van verandering van school voor de kinders, - kortom was die ware ellende en ruïne nog aan de orde van den dag.'[16] Officieren liepen dus tegen vele praktische en sociale problemen aan door de vele garnizoenswisselingen.
Ten eerste verliep de overtocht naar de volgende garnizoensstad niet altijd zonder moeilijkheden. Bataljons legden soms grote afstanden op lastig begaanbare wegen af. Zo moesten Booms en zijn bataljon voor een van de garnizoenswisselingen maar liefst van Zeeland via Amsterdam naar Groningen reizen. Een lange reis, omdat Groningen nog niet bereikbaar was per trein. Een tweede probleem waar officieren tegen aanliepen was het vinden van geschikte huisvesting. Voor de kazernering van de soldaten zorgde eerst het stadsbestuur en vanaf 1860 de Rijksoverheid. Officieren moesten zelf voor onderdak zorgen. Zij woonden buiten de kazerne en huurden een woning of een kamer in een logement of bij burgers in de stad. Voor vooral jonge getrouwde officieren bleek dit niet altijd haalbaar. Booms vond in Huisduinen geen geschikte woning voor zijn gezin. Hierdoor moesten zijn vrouw en

[10] NIMH, Booms, 'Herinneringen', 233.
[11] Ibidem.
[12] H. Ringoir, *Vredesgarnizoenen van 1715 tot 1795 en 1815 tot 1940* (Den Haag 1980) 65.
[13] Alkemade, 'Woerden als garnizoensstad', 190.
[14] NIMH, Booms, 'Herinneringen', 318.
[15] Ibidem, 397.
[16] Ibidem, 233.

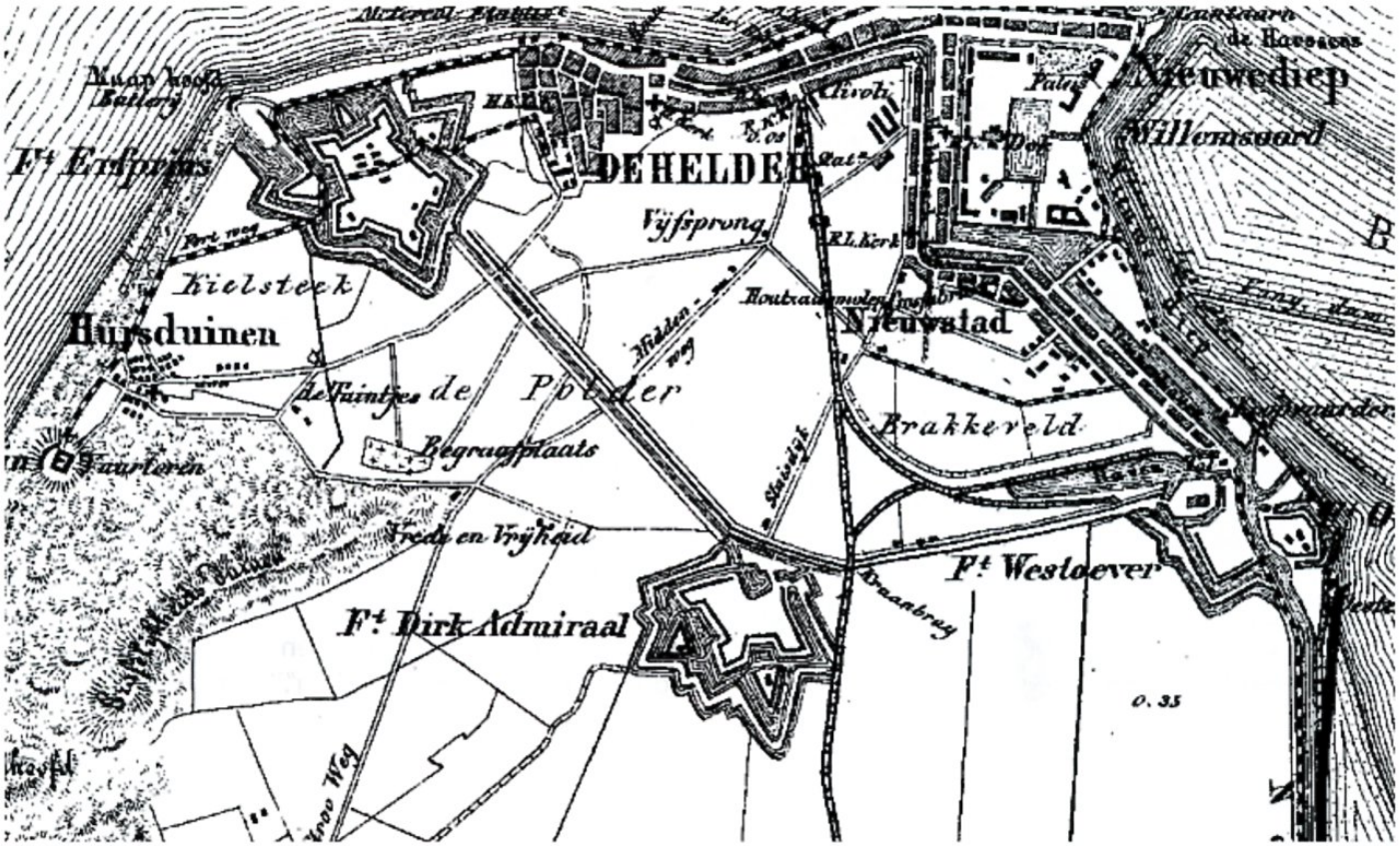

Een deel van de Stelling van Den Helder in 1869. Fort Kijkduin lag bij de vuurtoren onder huisduinen. Deze kaart laat erg goed zien hoe afgezonderd het fort lag. Kaart getekend door Jacob Kuyper.
Gemeente-atlas van Nederland

kinderen achterblijven in Zwolle en miste hij de geboorte van zijn dochter. Ook in Gouda vond Booms geen geschikte woning voor zijn gezin en klaagde hij over het gebrek aan huiselijk leven. Garnizoenswisselingen hadden dus een grote invloed op het gezinsleven en de huiselijkheid. Het gebrek aan een financiële vergoeding door de staat vormde een andere hindernis voor officieren. De verhuizingen en de huur van kamers en huizen kwamen voor de rekening van de officier, terwijl de traktementen hier volgens Booms en Den Beer Poortugael niet op waren berekend.[17] Uit financiële noodzaak huurde Den Beer Poortugael samen met een collega een kamer.[18] Kortom, een overplaatsing of garnizoenswisseling sloeg een extra gat in het budget van de officieren.

Garnizoenswisselingen beïnvloedden ook de mate van verburgerlijking van de officieren. Steeds opnieuw moesten zij nieuwe contacten leggen met de bevolking. De legerleiding liet haar manschappen steeds van garnizoensplaats wisselen om verbroedering tussen militairen en de plaatselijke bevolking te beperken. Als de militairen gewapenderhand moesten ingrijpen om bij ongeregeldheden de orde te herstellen, dienden zij wel bereid te zijn geweld te gebruiken tegen hun plaatsgenoten. Zagen de officieren de waarde er wel van in om voor maximaal twee jaar nieuwe relaties aan te gaan? Hoewel Booms in bijna elke stad goede banden smeedde met de bevolking schreef hij: '... voor den korten tijd was het soms ook niet de moeite waard om kennis te maken. De troep moest niet vastgroeijen, niet verburgeren maar mobiel blijven, heette het.'[19]

De hort op

De garnizoenswisselingen remden de verburgerlijking van officieren af. Deze remming bepaalde de mate ervan, maar zegt nog niets over de manier waarop de verburgerlijking van officieren plaatsvond. De keuze van de invulling van vrije tijd door de officieren is hier-

[17] Ibidem, 233, 235, 242, 251, 256, 322, 411.

[18] Haags Gemeentearchief (HGA), Collectie Familie Den Beer Poortugael (toegangsnummer 0869-01) (FDBP), J.C.C. den Beer Poortugael, 'Levensschets van Jhr. Jacobus Catharinus Cornelis den Beer Poortugael', 19.

[19] NIMH, Booms, 'Herinneringen', 233.

voor bepalend. Volgens Den Beer Poortugael eindigde een werkdag voor officieren rond vier uur 's middags.[20] Zeeën van tijd dus voor de officieren om burger onder de burgers te zijn, maar hoe spendeerden zij hun tijd? Als de diensttijd erop zat, trokken de meeste officieren direct hun uniform uit. Voor officieren was dit formeel toegestaan, maar deze regeling gold niet voor onderofficieren, korporaals en soldaten.[21] Zo begaven zij zich onzichtbaar als officier in de burgermaatschappij. Booms klaagde over het dragen van burgerkleding door de officieren, want dat was volgens hem meer de regel dan de uitzondering geworden. 'Op diners en Soireés verscheen hij in den zwarten rok volgens de mode van den dag; de uniform werd daardoor verwaarloosd, en daalde af van den rang van eerekleed die zij moest innemen.'[22] De militaire geest, de militaire tucht en het aanzien van officieren zou hieronder lijden. In welke kleding Booms zelf zich in het burgerleven begaf, vermeldde hij overigens niet.

'Zoo, met wat studie, hofmakerij, bals, comédie, concerten en ... druk diensten doen gingen de weken en maanden aangenaam voorbij.'[23] Booms genoot, vooral de eerste jaren als officier, van het burgerleven na zijn diensttijd. Hij volgde danslessen, was in veel steden lid van een sociëteit, bracht zijn tijd door in salons, ging naar voorstellingen en vierde oud en nieuw in de stad onder de burgers. Dominee R. Koopmans van Boekeren maakte hem zelfs ongevraagd lid van een letterkundig genootschap in Leiden.[24] Den Beer Poortugael was in zijn vrije tijd druk met vergelijkbare bezigheden.[25] Zij besteedden hun vrije tijd dus grotendeels aan burgerlijke activiteiten en gingen, behalve met hun collega's, ook vriendschappen aan met burgers.

De kwaliteit van de connectie met de bevolking die Booms maakte, verschilde per stad. In Breda wijdde Booms zich helemaal aan het sociaal burgerleven. Over de Bredase sociëteit en burgerij sprak hij vol lof. Naar eigen zeggen maakte hij daar vele vrienden en connecties, ook van wetenschappelijke aard. Ook in Groningen vertrok hij, na een dienstperiode van twee jaar, met leedwezen. Hier nam hij met spijt afscheid van onder andere zijn buurman en huisheer Geertsema en professor Kerkhoffs. In andere steden, zoals Leiden en Vlissingen, was het contact van wisselende aard. Goede contacten en vrienden had Booms in Leiden met de middenklasse. Toch bleef het contact met de beau monde oppervlakkig. In Vlissingen was het publieke amusement schaars, maar het ontbrak niet aan gastvrijheid in kleine gezellige kringen. Toch duurde het volgens Booms lang voordat de omgang vlotte.[26] Contacten tussen de officieren en de bevolking waren lang niet altijd zo vanzelfsprekend. '... Te [Den] Helder vond hij geen gastvrijheid bij keukenprinses of kindermeid, zelfs geen kroeg; hij was dus beperkt tot eene halfdonkere vochtige kazemat, waarin niets tot huiselijkheid was aangebragt en talrijke kangourous hem kwelden, of kon tot uitspanning op de duinen in zee gaan zitten turen.'[27] In Huisduinen, vlak bij Den Helder waar de kazerne fort Kijkduin stond, richtte het garnizoen een oude kazemat als kantine in. In deze kantine waren een dam- en dominospel en enige boeken aanwezig. Ook hield een militaire sociëteit er bijeenkomsten en militairen schermden er. De wasvrouw van de compagnie verzorgde de eet- en drinkwaren in deze kantine. Het garnizoen leefde dus geïsoleerd van de samenleving in een treurige toestand, aldus Booms. Neerslachtigheid en onverschilligheid onder het garnizoen waren de gevolgen.[28] De locatie van het garnizoen en de houding van de bevolking waren dus bepalend voor de mate van verburgerlijking.

De werkdruk en studie-uren waren voor Booms en Den Beer Poortugael soms een reden voor het gebrekkige contact met de stedelijke bevolking. Booms kwam in Zwolle weinig met de bevolking in aanraking. Hij had geen tijd: 'De weinige uren die de drukke dienst beschikbaar liet wijdde ik aan het familie-leven en de studie.'[29] Ook Den Beer Poortugael werkte soms aan grote opdrachten waardoor hij de achturige werkdag overschreed. Booms en Den Beer Poortugael deden ook veel aan zelfstudie. Vooral op latere leeftijd besteedden beide heren hun vrije tijd liever aan zelfstudie dan aan het leggen van contacten met de bevolking.[30]

Behalve van de genoemde burgerverenigingen en activiteiten waren veel officieren ook lid van militaire verenigingen. In Maastricht was er een militaire toneelclub opgericht voor de onderofficieren en hun manschappen. De toneelclub diende als voorbehoedsmiddel tegen de kroeg. Booms was lid van de Vereeniging tot Beoefening van het Krijgsspel in Maastricht. Deze vereniging kwam wekelijks bij elkaar en hij sloot hier vriendschappen voor het leven. Ook was hij betrokken bij de oprichting van de Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap in 1865. Niet

[20] HGA, FDBP, Den Beer Poortugael, 'Levensschets', 28.

[21] Schoenmaker, *Burgerzin en soldatengeest*, 224.

[22] NIMH, Booms, 'Herinneringen', 389.

[23] Ibidem, 91.

[24] Ibidem, 69, 70, 91, 99, 115, 131, 415,

[25] HGA, FDBP, Den Beer Poortugael, 'Levensschets', 23.

[26] NIMH, Booms, 'Herinneringen', 98, 110, 115, 242, 418, 420.

[27] Ibidem, 251.

[28] Ibidem, 251-253.

[29] NIMH, Booms, 'Herinneringen', 247.

[30] HGA, FDBP, Den Beer Poortugael, 'Levensschets', 42.

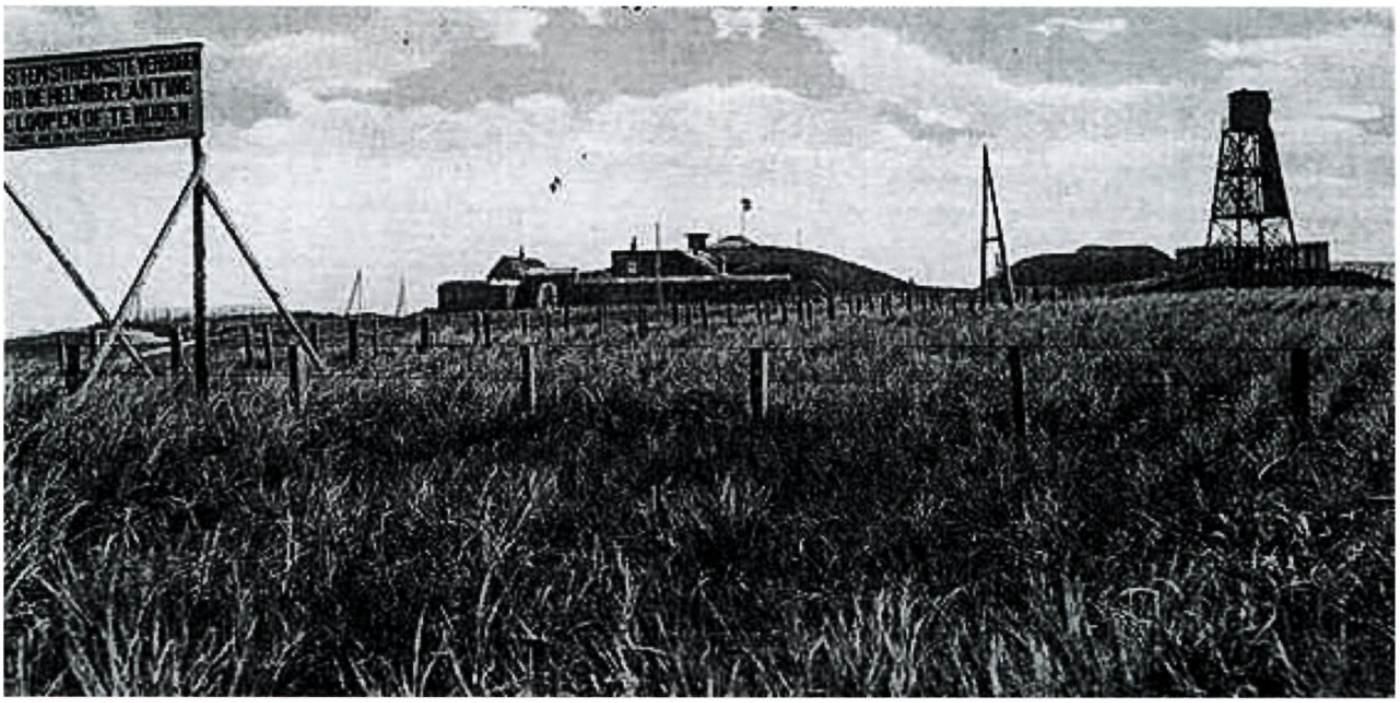

Fort Kijkduin bij Huisduinen.
Persoonlijk archief Karel Bekkenk

alleen militairen waren lid van deze vereniging, maar ook burgers.[31] Dit zijn slechts enkele voorbeelden van de vele militaire verenigingen die in de verschillende garnizoenen bestonden. Booms en Den Beer Poortugael waren lid van zowel militaire als burgerverenigingen. Uit hun memoires blijkt dat zij hun vrije tijd merendeels doorbrachten in de stad onder de burgers. Uitzonderingen daarop zijn de kazernering in Huisduinen en het in hun latere leven zelfgekozen isolement van de studeerkamer.

Conclusie

De vele garnizoenswisselingen remden de verburgerlijking van officieren. Ongeveer om de twee jaar wisselden zij van garnizoensstad. Dus om de twee jaar moesten officieren weer nieuwe contacten aanknopen. Ook legden officieren steeds opnieuw grote afstanden af, zochten zij naar een geschikte woning en moesten zij extra geld uitgeven aan deze verhuizingen. Als er een geschikte woning beschikbaar was, verhuisde het gezin van de officier mee. Vanaf de jaren zestig en zeventig van de negentiende eeuw namen de garnizoenswisselingen af. De mogelijkheid voor officieren om te verburgerlijken nam hierdoor toe.
De garnizoenswisselingen voorkwamen het contact tussen officieren en burgers niet. In burgerkleding, en dus onherkenbaar als militair, brachten zij hun vrije tijd in gezelschap van burgers door. Zij waren lid van sociëteiten en vrijetijdsverenigingen, namen deel aan bals en gingen naar concerten en andere voorstellingen. De houding van de stadsbevolking ten opzichte van het garnizoen, de locatie van het garnizoen en de werkdruk waren bepalend voor de mate waarin officieren zich onder de burgers konden begeven. Zo leefde het garnizoen in Huisduinen geïsoleerd van de bevolking en duurde het lang voordat de omgang tussen officieren en de bevolking van Vlissingen vlotte. Veel officieren, net als Booms en Den Beer Poortugael, zullen ook lid zijn geweest van militaire verenigingen. Het tweetal was waarschijnlijk uitzonderlijk, omdat het ook veel tijd aan studie spendeerde.
Booms en Den Beer Poortugael schetsten in hun memoires een algemeen beeld van de garnizoenswisselingen en de vrijetijdsbesteding van officieren in de negentiende eeuw. Toch kunnen er nog veel vragen worden gesteld omtrent de verhouding tussen de krijgsmacht en de bevolking in de praktijk. Zoals hoe de verhouding tussen de bevolking van een stad en de 'gewone' soldaten in de praktijk was? In hoeverre konden zij zich mengen met de burgers? Hoe keek de bevolking aan tegen de kazernering van het leger in de stad? Welke voor- en nadelen waren daaraan verbonden? Kortom, de verhouding tussen stad en garnizoen is een onderzoeksterrein dat nog grotendeels braak ligt en om verder onderzoek vraagt.

[31] NIMH, Booms, 'Herinneringen uit mijn levensgeschiedenis', 26, 84, 85, 91, 239, 313.

'Er komt een groep vliegtuigen aan'

De Britse luchtaanval op Haamstede, 5 januari 1945

Drs. Corstiaan Prince

Leden van het Nieuw-Zeelandse 485 Squadron van de RAF poseren voor een Spitfire.
Collectie: W.P. de Vrieze, Burgh-Haamstede

In het dorp Haamstede liepen tientallen woningen schade op.
Collectie: W.P. de Vrieze, Burgh-Haamstede

Het Zeeuwse dorp Haamstede kreeg op 5 januari 1945 een luchtaanval te verduren van twee squadrons van de Britse Second Tactical Air Force. Het was een aanval die je niet in de overzichtswerken over de Tweede Wereldoorlog zult terugvinden, maar het menselijk leed was er niet minder om. Tegen welke achtergrond vond deze aanval plaats? En hoe beleefden betrokkenen op de grond en in de lucht deze gebeurtenis?

Oosterschelde frontlinie

Haamstede had vanwege het nabijgelegen vliegveld al het nodige van de luchtoorlog meegekregen. Dat begon al in de vroege ochtend van 10 mei 1940, toen twaalf tweemotorige Messerschmitt Bf 110-jachtvliegtuigen het Zeeuwse vliegpark aanvielen. Vanaf de zomer van 1940 en in 1941 voerde de Royal Air Force vele kleinschalige aanvallen uit op het vliegveld Haamstede.[1] Bij elkaar noteerde de plaatselijke luchtbeschermingsdienst ruim 100 aanvallen en bominslagen.[2] De Britse aanvallen bleken vaak nogal onnauwkeurig. In deze periode vielen verspreid over de hele Westhoek van Schouwen-Duiveland bommen, onder meer in het dorp Haamstede. Noemenswaardig is het verder dat op 4 juli 1942 het vliegveld Haamstede, samen met de andere kustvliegvelden Den Helder, Bergen en Valkenburg, behoorde tot de eerste doelwitten van het luchtoffensief van de United States Army Air Forces in West-Europa. Tijdens de eerste dagen van operatie Market Garden, 17 en 18 september 1944, vloog de noordelijke aanvalsgolf van de geallieerde luchtarmada recht over Schouwen-Duiveland. Een Haamstedenaar die getuige was van dit indrukwekkende schouwspel verzekerde zijn zoon 'dat de oorlog nu gauw is afgelopen'.[3] Dat optimisme zou spoedig verdwijnen. Op dat moment was de strijd om de Wes-

[1] E. van Loo, 'In Luftwaffe-grijs. Het vliegveld Haamstede tijdens de Tweede Wereldoorlog', in: *Kroniek van het land van de Zeemeermin (Schouwen-Duiveland)* jrg. 31 (2006) 48-49.

[2] P. Grimm, E. van Loo en R. de Winter (red.), *Vliegvelden in oorlogstijd. Nederlandse vliegvelden tijdens bezetting en bevrijding* (Amsterdam 2009) 279.

[3] Redactie PZC, *De Slag om de Schelde. Geallieerden bevrijden Zeeland september-november 1944* (Werkendam 2009) 29.

Van de werkplaats en woning van aannemer Corstiaan Prince (grootvader van de auteur) bleef een ravage over. Als gevolg van het bombardement kwamen zijn kinderen Frans (5 jaar) en Adriaan Prince (6 jaar) om het leven.
Collectie: W.P. de Vrieze, Burgh-Haamstede

terschelde net begonnen. Het duurde tot 8 november 1944 voordat het Eerste Canadese Leger door de verovering van Zeeuws-Vlaanderen, Zuid-Beveland en Walcheren de vaarweg naar Antwerpen had vrijgemaakt. De frontlinie was daardoor naar het noorden opgeschoven. De Oosterschelde vormde nu de frontlinie tussen het bevrijde deel van Zeeland en het nog door de Duitsers bezette Schouwen-Duiveland.
Een groot deel van de bevolking van Schouwen-Duiveland was eerder geëvacueerd. Al in het voorjaar van 1944 had de Duitse bezetter bijna het hele eiland geinundeerd om een mogelijke geallieerde invasie te hinderen. Alleen een deel van Zierikzee en het hogergelegen duingebied in de Westhoek bleven bewoond. De rest van het eiland was een vrijwel verlaten watervlakte. De bezetter trad steeds harder op tegen de achtergebleven bevolking. Op 10 december 1944 werden in Renesse tien verzetsstrijders (de Tien van Renesse) opgehangen, nadat zij hadden geprobeerd over te steken naar het bevrijde Noord-Beveland. Bijna alle mannen uit de Westhoek in de leeftijd van 17-40 jaar werden vervolgens weggevoerd naar Duitsland.
Van 14 november 1944 tot 10 april 1945 bewaakte de Prinses Irene Brigade de noordkust van Walcheren en Noord-Beveland. Op Schouwen-Duiveland waren rond Kerstmis 1944 ongeveer 4.000 militairen van de Wehrmacht gelegerd.[4] Zij bemanden voornamelijk de vele bunkers in de duinen. Het waren spannende tijden aan het Oosterscheldefront. Ten tijde van het Ardennenoffensief bestonden Duitse plannen voor een aanval op de noordkust van Walcheren. Op hun beurt waren de Duitsers beducht voor een geallieerde landing op Schouwen-Duiveland. De Wehrmacht vreesde bovendien een muiterij onder de Armeense militairen die op Schouwen-Duiveland waren gelegerd. Dagelijks vlogen granaten heen en weer over de Oosterschelde. De artillerie van de Prinses Irene Brigade bestookte voortdurend de Duitse bunkers in de Westhoek. Kleine patrouilles van Britse commando's staken wel eens over naar Schouwen-Duiveland om inlichtingen te verzamelen. De Duitsers voerden ook kleine acties uit: mini-onderzeeërs waren actief op de Oosterschelde, maar ook werden zo nu en dan overvalcommando's ingezet. Op 25 november 1944 sloeg de Prinses Irene Brigade bij Colijnsplaat op Noord-Beveland een Duitse infiltratiepoging af. Het was tegen deze achtergrond dat de Britse Second Tactical Air Force (2nd TAF) begin januari 1945 een reeks aanvallen ondernam tegen Duitse steunpunten op Schouwen-Duiveland.

Second Tactical Air Force

In het laatste oorlogsjaar 1944-1945 was de 2nd TAF onophoudelijk actief boven het Nederlandse grondgebied. Deze tactische luchtmacht ondersteunde de opmars van het Eerste Canadese Leger en het Tweede Britse Leger. Naast het verlenen van directe luchtsteun aan de grondtroepen, voerde de 2nd TAF ver achter de frontlinie interdictie-aanvallen uit op Duitse verbindingslijnen en steunpunten. Daardoor werden in heel Nederland bevolkingscentra het slachtoffer van bombardementen en beschietingen. Deze aanvallen gingen vaak gepaard met veel burgerslachtoffers.
De 2nd TAF was uitgerust met squadrons die beschikten over jachtbommenwerpers, zoals de Supermarine Spitfire, Hawker Typhoon en North American P-51 Mustang, en squadrons met middelzware bommenwerpers zoals de B-25 Mitchell en Douglas Boston. Deze squadrons opereerden vanaf vooruitgeschoven vliegvelden, die net achter het front lagen. Zo konden de geallieerde vliegtuigen zo lang mogelijk boven het front actief zijn. De ligging dicht achter het front maakte de vliegvelden wel kwetsbaar voor vijandelijke luchtaanvallen, maar in deze fase van de oorlog leek er van de Luftwaffe niet veel meer te duchten.

Bodenplatte

In de vroege ochtend van nieuwjaarsdag 1945 verraste de Luftwaffe echter vriend en vijand met een grootschalige aanval op zeventien vliegvelden aan het wes-

[4] G. van der Ham, *Zeeland 1940-1945*, II (z.p. 1995) 503.

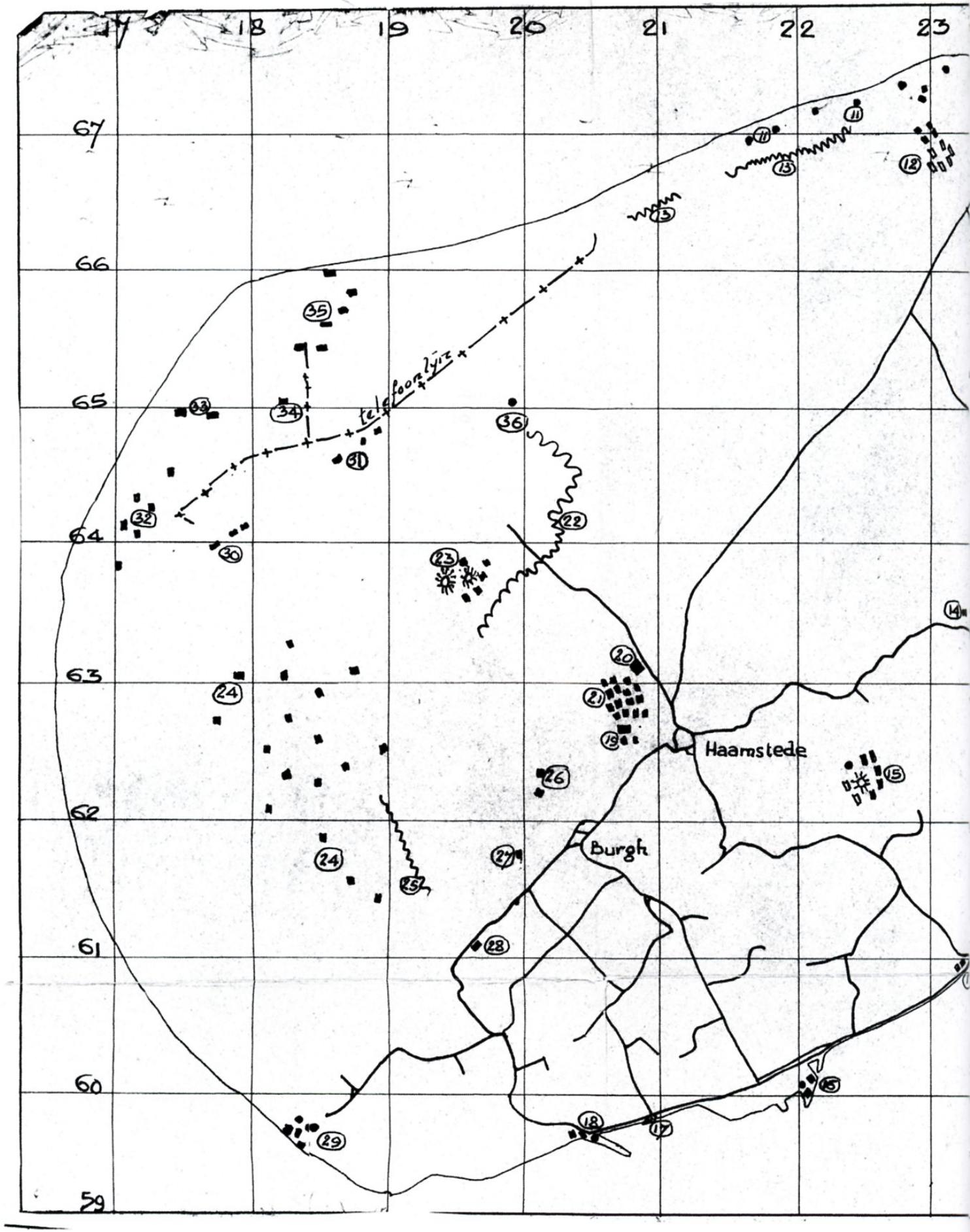

Op deze inlichtingenkaart uit februari 1944 zijn de bunkers in het Slotbos, ten westen van het dorp Haamstede, ingetekend.
Collectie Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), collectie 575 Bureau Inlichtingen/Duitse verdedigingswerken, inv. 190.

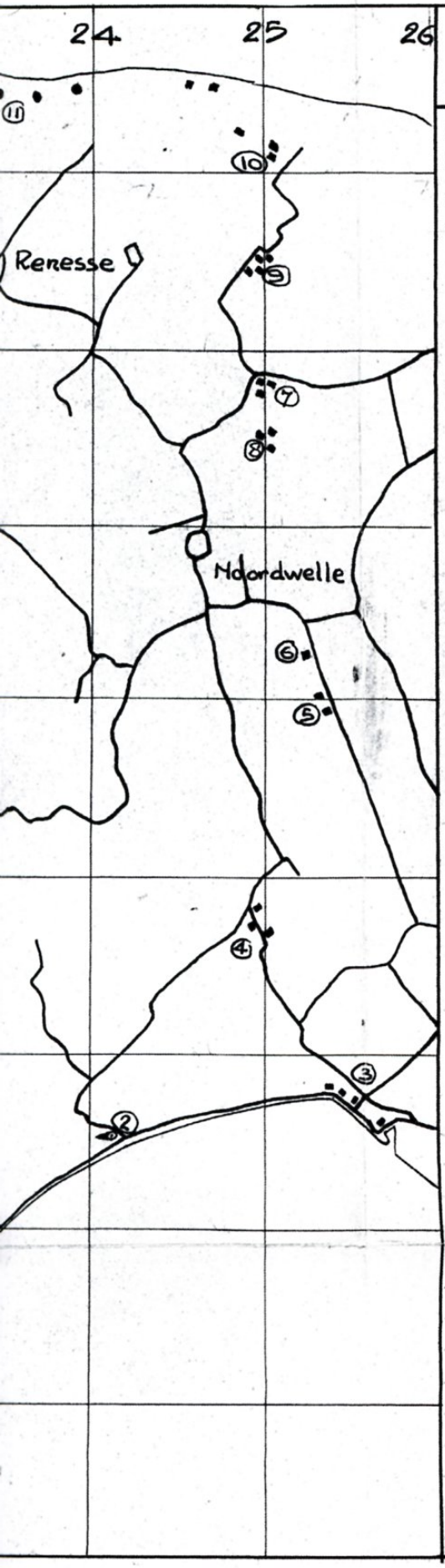

SCHOUWEN. A100

COÖRDINATEN BLADEN 42 OOST EN WEST 9-2-44

1. 2 woonbunkers + geschutsopstelling.
2. Schijn- geschutsopstelling.
3. Woonbunkers + 2 geschutsbunkers met p.a.g.
4. 5 geschuts- en woonbunkers.
5. 4 gevechtsopstellingen, waaronder een als woonhuis gecamoufleerde bunker.
6. Boerderij met ingebouwde gevechtsbunkers.
7. Boerderij geheel ontruimd en ingericht als klein fort; ingebouwde gevechtsbunkers in de schuur.
8. Gevechtsopstelling met 2 of 3 bunkers.
9. Als 7.
10. Munitiebunker en woonbunker; westelijker nog een munitiebunker.
11. 9 artillerieopstellingen + 2 bunkers voor personeel.
12. Barakkenkamp (± 300 man) + 4 munitiebunkers.
13. Mijnenvelden in prikkeldraadafzetting, ± 5m breed.
14. Controlekabelbunker in schuur ingebouwd.
15. 2 gevechtsbunkers, 2 woonbunkers, 2 barakken, een flak-opstelling en een zoeklicht.
16. 2 woonbunkers, een flak-opstelling en een gevechtsopstell.
17. Schijn- geschutsopstelling.
18. 2 woonbunkers + houwitseropstelling.
19. Slot Haemstede: aan einde Slotlaan groote commandobunker, waarin o.m. telefooncentrale (zich noemen de Ha Vo), zendapparaten, ontvangers, periscoop. Zuid. hiervan een paardenstal en schuilkelders.
20. Hospitaalbunker.
21. Noord. van de Slotlaan 8 groote bunkers (waarvan 2 voor munitie), voorts 20 andere bunkers.
22. Breed mijnenveld.
23. Bunker met zendapparaat en diverse woonbunkers. Zuid. hiervan 2 zoeklichten en 2 stuk flak.
24. 16 bunkers, waaronder 3 gevechtsbunkers + 7 Tobroekjes.
25. Mijnenveld.
26. 2 bunkers met o.m. „Schreibstuben".
27. Groote paardenbunker.
28. Telefooncentrale.
29. 3 artillerieopstellingen met woonbunkers.
30. Kabelbunker en gevechtsbunker.
31. Als 30.
32. 2 gevechtsbunkers en 4 woonbunkers.
33. Stelling Kriegsmarine, o.m. teekenkamer, telefooncentrale, instrumenten voor meteorologie, enz.
34. Als 20.
35. Commandobunker + 5 gevechts- en woonbunkers.
36. Opstelling voor flak.

telijk front, voornamelijk in België en Nederland. Ondanks het verrassingseffect bleek de aanval geen succes; de Luftwaffe verspeelde in operatie Bodenplatte haar laatste reserves, terwijl de geallieerden hun verliezen onmiddellijk konden aanvullen.
Het Belgische Maldegem, net over de grens bij Zeeuws-Vlaanderen, was een van de vliegvelden die het zwaar te verduren kreeg. Op Maldegem waren twee Spitfire-squadrons gestationeerd: het 485e Nieuw-Zeelandse Squadron en het 349e Belgische Squadron van de 135e Wing. Elf Spitfires van het 485e Squadron liepen brandschade op, twee daarvan moesten worden afgeschreven. Het 349e Squadron verloor één Spitfire.[5] Het is opmerkelijk dat met name het 485e Squadron vrijwel meteen weer operationeel was. Op 5 januari 1945, vier dagen na Bodenplatte, stegen om 11.40 uur elf Spitfires Mk IX van dit squadron op vanaf Maldegem. Tien minuten later gevolgd door twaalf Spitfires Mk IX van het 349e Squadron. Beide squadrons zetten koers naar Haamstede en Burgh.

'Er komt een groep vliegtuigen aan'

De snelle Spitfires naderden tien minuten later al de Schouwse kust. In Haamstede holde mevrouw Mulock Houwer-Thijsse het gemeentehuis binnen. Ze kon nog net uitroepen: 'Er komt een groep vliegtuigen aan en die gaan het dorp aanvallen!' Daarna viel ze bewusteloos op de vloer.[6] Op dat moment doken de Spitfires om beurten vanaf 3.000 voet naar beneden en lieten hun bommen los op 300 voet (minder dan 100 meter) boven het dorp.
Niet veel later schudde het dorp door de inslagen van 19.500-ponders en 10.250-ponders.[7] Volgens de Daily Log van de 2nd TAF vielen 21 bommen in het doelgebied. Ooggetuigen van het bombardement meldden dat 'de brokstukken van getroffen huizen boven de kerk' vlogen.[8] Daarna voerden de Spitfires met hun boordkanonnen verschillende aanvallen uit, onder meer op Duitse bunkers ten westen van het dorp. De Duitsers vuurden terug met kleinkaliberwapens en mogelijk met snelvuurkanonnen en wisten een Spitfire, gevlogen door de Belgische sergeant De Jaeger, te raken, maar die wist zijn toestel toch in de lucht te houden.[9] De squadroncommandant van het 349e Squadron, de Belg A. Van der Velde, bood zichzelf aan als lokaas voor het Duitse afweervuur door eerst richting de Noordzee te vliegen en daarna zo laag mogelijk in tegengestelde richting terug te vliegen. Op die manier kon hij de Duitse vuurposities vaststellen en over de radio doorgeven, waarop de Spitfires met hun boordwapens gerichte aanvallen konden uitvoeren.
Het logboek van het Nieuw-Zeelandse 485e Squadron schrijft dat de aanval op de grond voor *"considerable damage and chaos"* zorgde.[10] Ook de Belgen melden dat de schade door de bommen *"considerable"* was.[11]
In zijn memoires (uit 1983) beschrijft burgemeester J.P.C. Boot de aanval in veel dramatischere bewoordingen: 'Buiten heerste de oorlog. Het gemeentehuis trilde voortdurend op zijn grondvesten en ieder moment dachten we dat het onze beurt zou zijn. Ik hoorde mensen van onze groep angstig klagen. Ik hoorde ook bidden.'[12]
Haamstede was een typisch Zeeuws ringdorp, dat destijds slechts uit enkele straten bestond. De ooggetuige maakte na afloop met de fiets aan de hand ('de straten lagen bezaaid met kapotte dakpannen en glasscherven') een rondgang door het dorp, waar hij een ravage aantrof. Tientallen huizen waren zwaar beschadigd of compleet vernield. De eerste slachtoffers lagen al opgebaard in de gemeentesecretarie. 'In het burgemeesterskamertje waren nu de doden neergelegd, voorzover geborgen. Een paar minuten heb ik tussen hen gestaan. Mensen waarmee ik in onze Haamsteedse gemeenschap samen was opgegroeid, mensen die ik van kindsaf had gekend. Met sommigen had ik samengewerkt. Momenten om nooit te vergeten. Ik heb er bij staan huilen.'[13] Uiteindelijk kwamen vijftien burgers om het leven, in leeftijd variërend van 4 tot 92 jaar. Daarnaast waren er dertien gewonde burgers. Mevrouw De Bruijne-Verton behoorde tot de zwaarst gewonden. Na de oorlog vertelde ze:
'Op het dorp was het een vreselijk lawaai door het schieten en de ontploffingen van de bommen. Op de weg voor mijn huis liepen de kinderen van Jonker vreselijk te huilen van de angst. Ik heb hen toen bij me in

[5] C. Shores, *2nd Tactical Air Force* (Reading 1970) 190.
[6] J.P.C. Boot, ongepubliceerd dagboek (1983) 3.
[7] The National Archives, Londen. AIR 37, inv. 717 Daily Log Second Tactical Air Force, januari-februari 1945.
[8] H.W. Dalebout, 'Een Engels bombardement op Haamstede. Doelbewust schrikmiddel of fatale vergissing?', *Mededelingenblad Stad en Lande*, 36e jrg., 94 (februari 1999) 3.
[9] The National Archives, Londen. AIR 27, inv. 1744. Operations Record Books No. 349 Squadron.
[10] The National Archives, Londen. AIR 27, inv. 1933. Operations Record Books No. 485 Squadron.
[11] AIR 27, inv. 1744.
[12] Boot, dagboek, 3.
[13] Ibidem, 4.

Een Spitfire MkIX van No. 349 (Belgian) Squadron op vliegveld Friston (Engeland) in de winter van 1943-1944. Met dit type voerde het squadron de aanval uit op Haamstede.
Collectie Imperial War Museum, Londen

de kelder genomen. Ook mijn buurvrouw, mevr. Grietje Evertse-v.d. Berg, wier man, evenals die van mij, op 20 december 1944 naar Duitsland was weggevoerd, kwam naar me toe. Zij was doof ("dove Grietje") maar zag het oorlogsgeweld boven het dorp. In de kelder nam ik Gerda Jonker op m'n schoot. Toen kwam de klap en kan ik niets meer herinneren. Van anderen heb ik later gehoord dat het arme kind dood op m'n schoot zat en onder het bloed dat uit mijn hoofdwonden liep. En ook Grietje zat dood naast me.'[14]

Eveneens tragisch was het verhaal van de 46-jarige kolensjouwer Simon Geluk, die vanuit zijn deurgat naar de Britse jagers keek. Door een bomscherf of granaatscherf werd een van zijn benen eraf geschoten. Hevig bloedend werd hij door enkele omwonenden op een steekwagen gelegd en richting het noodziekenhuis gebracht. Onderweg kwamen ze een Duitse militair tegen, die zijn been afbond met zijn fietsband. Deze hulp mocht niet baten. Geluk had te veel bloed verloren en stierf. De Duitsers telden slechts drie lichtgewonden. De 23 Spitfires wisten allemaal terug te keren op Maldegem. Rond lunchtijd stonden alle vliegers weer aan de grond na een vlucht van 40 tot 45 minuten. De volgende dag leed het 485e Squadron echter zijn eerste verliezen in actie sinds 20 oktober 1943. Bij een aanval op een trein kwam *Flight Lieutenant* Stead om het leven nadat hij getroffen werd door rondvliegend puin. Bij diezelfde aanval moest *Pilot-officer* Matthews op lage hoogte zijn Spitfire verlaten, met voor hem fatale gevolgen.[15]

De geruchtenstroom

De stofwolken in Haamstede waren nog niet opge-

[14] Ibidem, 10.

[15] Shores, *2nd Tactical Air Force*, 192.

trokken of de geruchtenstroom kwam op gang. Veel inwoners vroegen zich af wat de geallieerden met de aanval hadden willen bereiken. Aan de westrand van het dorp, recht tegenover de kerk, staat Slot Haamstede. Hier zetelde de *Inselkommandant* van Schouwen-Duiveland, kapitein Nobele. Het slot kwam echter ongeschonden uit het bombardement, evenals de tientallen Duitse bunkers in het Slotbos, die daar nog altijd aanwezig zijn.
Dorpsbewoners staken hun verbittering niet onder stoelen of banken: 'De reacties die ik uit de bevolking opving waren verre van vleiend voor de Engelse (of waren het Amerikaanse?) vliegers. En het waren heus geen N.S.B.-ers die ik hen hoorde betitelen als 'snotneuzen' en 'stelletje beginnelingen'. Maar ook werden wel als schuldigen genoemd de 'geheime' berichtgevers aan de Geallieerden, die dan geen juiste opgave van de Haamsteedse situatie hebben doorgegeven. Immers de Duitsers zaten westelijk en noordelijk van de dorpskom en de aanval richtte zich oostelijk en zuidelijk.'[16]

Cloak and Dagger

Wat klopte van deze geruchten? De Britse logboeken geven over het specifieke doel van die aanval niets prijs. Zij spreken alleen van een aanval op "the village of Haamstede". Wel blijkt uit de documenten dat de aanval is uitgevoerd op basis van militaire inlichtingen. In Britse logboeken staat namelijk de afkorting CD genoteerd – *Cloak and Dagger* (mantel en dolk). Dit was codetaal voor aanvallen die op basis van inlichtingenbronnen werden uitgevoerd. Doorgaans was dergelijke informatie afkomstig van verzetskringen.
De geallieerden wisten van het bestaan van het Duitse bunkercomplex. Op een inlichtingenkaart van 9 februari 1944 zijn de Duitse bunkers in het Slotbos keurig ingetekend.[17] Op 25 en 29 december 1944 had een Spitfire-verkenningsvliegtuig nog luchtfoto's van Haamstede gemaakt. Op deze foto's zijn verschillende bunkers rond het slot herkenbaar.
Het is mogelijk dat de Britse bommen bedoeld waren voor bunkers in het slotbos en het slot zelf, maar een *overshoot* maakten en in het dorp vielen. Als genoemd doken de Spitfres vanaf 3.000 voet naar beneden, bij een dergelijke neusstand liep de snelheid snel op, omdat de Spitfire, anders dan de Duitse Stuka, geen duikkleppen had. Met zulke hoge snelheden hoefde een vlieger zijn bommen maar twee of drie seconden te laat af te werpen, om een afzwaaier van honderden meters te veroorzaken. Anderzijds moeten de vliegers zich op klaarlichte dag gerealiseerd hebben dat ze het dorp raakten. Dit valt ook op te maken uit het Operations Record Book van het 349 Squadron: 'Bombing and strafing village of Haamstede. Damage by bombing considerable. 1 gun position strafed.'[18]

Een reeks luchtaanvallen

De aanval op Haamstede maakte deel uit van een reeks luchtaanvallen die de 2nd TAF uitvoerde op Schouwen-Duiveland. Bij dezelfde aanval werd ook het buurdorp Burgh beschoten en gebombardeerd. Hier vielen geen dodelijke slachtoffers, maar wel ging de kerktoren verloren.[19] Verder voerden andere squadrons van de 2nd TAF op 5 januari 1945 aanvallen uit op Noordwelle, Renesse, Schuddebeurs, Oosterland, Viane, Zijpe, Bruinisse en Zierikzee. Anders dan bij de aanval op Haamstede bleef het aantal burgerslachtoffers bij deze aanvallen beperkt, al was de materiële schade wel aanzienlijk. Kapitale villa's in Schuddebeurs, Oosterland en Zierikzee, die door de Wehrmacht waren betrokken, werden door raketten van Hawker Typhoons met de grond gelijk gemaakt. De bevrijding is er overigens niet door versneld, want de eerste bevrijders landden pas op 7 mei 1945 op het eiland.
Haamstede deelde het lot van vele andere plaatsen in Nederland in de aanloop naar de bevrijding. Het is een ontnuchterende statistiek dat bij de strijd op Nederlands grondgebied tussen september 1944 en mei 1945 meer Nederlandse burgers (circa 23.000) dan Duitse (tussen de 15.000 en 20.000) of geallieerde militairen (ongeveer 13.000) om het leven kwamen.[20]
Ver na de oorlog kreeg het bombardement op Haamstede nog een staartje. In februari 2000 werd bij graafwerkzaamheden in de Dapperweg een blindganger van een 250-ponder aangetroffen. Binnen een straal van 400 meter rond de vindplaats moest de bevolking worden geëvacueerd. Bij de oudere bewoners kwamen herinneringen aan die fatale dag weer naar boven.

[16] Boot, dagboek, 12.

[17] NIMH, Collectie 575, Duitse verdedigingswerken en inundaties van Nederlands grondgebied in de oorlog en rapporten van militaire aard vanuit bezet Nederland aan het Bureau Inlichtingen Londen 1940-1945, inv. 190, 9 februari 1944 A-100 Militaire objecten Schouwen.

[18] AIR 27, inv. 1744.

[19] W. de Vrieze, A.M. de Vrieze-da Cunha Rosa en B. Bijkerk, *Trugkieke in de historie van de bijzondere duindorpen Burgh & Haamstede, Westenschouwen, Nieuw-Haamstede, Burghsluis en Koudekerke* (Zierikzee 2012) 119.

[20] C. Klep en B. Schoenmaker (red.), *De bevrijding van Nederland 1944-1945. Oorlog op de flank* (Den Haag 1995) 325, 340.

Schieten over het IJsselmeer

Mars portretteert: Halima Dumon

Drs. Liesbeth Brama

Halima Dumon.
Foto Liesbeth Brama

Marsleden hebben vaak bijzondere verzamelingen. Obus of affiche, helm of harnas. De zolders van onze leden herbergen nogal eens verborgen schatten. De redactie wil in een serie artikelen nader kennismaken met de leden van de vereniging om het verhaal achter de verzameling te horen. In dit nummer is het woord aan Marslid van het eerste uur Halima Dumon.
Petronella Halima Theodora Dumon werd in december 1924 geboren in Amersfoort en is een 'defensiedame' in hart en nieren. Haar huis is gevuld met vele boeken over militaire geschiedenis, maar als je goed naar de boekenplanken kijkt zie je dat haar interesse veel breder is. Naast boeken over geschiedenis zijn er namelijk ook veel boeken over genealogie, landen, reisgidsen, romans en mappen vol krantenknipsels van diverse aard te vinden. Zo laat een mensenleven zich lezen aan de hand van de boekenkast.

Schieten met .50

Als jonge vrouw begon Halima net na de Tweede Wereldoorlog als lerares in het Montessori-onderwijs. In 1949 maakte zij een overstap naar de Nederlandse Kampeerraad. Het was een baan waarvoor zij veel op pad was. Een van haar taken was het inspecteren van kinderkampen. Zij was soms vertegenwoordigster in het buitenland bij tentoonstellingen over kamperen. Daarnaast maakte ze van haar reizen ook uitgebreide reisbeschrijvingen. Het uniform kwam pas in 1957 in beeld toen zij in dienst trad bij het Korps Luchtwachtdienst. 'Ik ging met twintig vriendinnen uit Amersfoort naar een voorlichtingsavond toe en dat sprak ons wel aan. We besloten ons allemaal aan te melden', vertelt ze. In haar functie was ze verantwoordelijk voor het ontvangen van berichten over vliegtuigen die over Nederland vlogen en die getraceerd moesten worden. Deze vliegbewegingen werden op een plattegrond in de vorm van de betreffende provincie gezet en doorgegeven aan de afdeling afweergeschut. 'Het was een deeltijdfunctie, de opleiding deed ik gewoon in de avonduren naast mijn baan bij de Kampeerraad.' Na deze start bij het Korps Luchtwachtdienst deed zich in 1959 de mogelijkheid voor om bij de Militaire Vrouwenafdeling (Milva) in dienst te treden. Halima gaf haar baan bij de Kampeerraad op en vertrok naar Kijkduin bij Den Haag om daar de opleiding te volgen. Aangezien ze bij het Korps Luchtwachtdienst al een goede militaire training had gekregen, klom ze al snel op tot de rang van vaandrig. Na de opleiding bij de Milva in Kijkduin en de verbindingsdienst in Ede was ze zeer bedreven in de militaire vaardigheden, waaronder het schieten met het pistool en geweer. 'Met een groepje deed ik eens mee met een schietwedstrijd tus-

Plaat voor een berenmuts, epaulet en ringkraag van een officier van de Grenadiers à pied van de keizerlijke garde, model 1806. Tijdperk keizer Napoleon I.
Collectie Halima Dumon

sen militairen onderling. Ik was daar de enige vrouw. We moesten toen schieten met een .50-mitrailleur over het IJsselmeer. Ik weet het nog heel goed het was toen erg koud. Als groep deden wij het heel goed, wij stonden bovenaan. Maar toen ik na afloop mijn helm afdeed en de wedstrijdleiding zag dat ik een vrouw was, werden wij gediskwalificeerd. Er mochten geen vrouwen meedoen, zeiden ze. Terwijl we als groep bovenaan stonden.' Ondanks de weerstand die zij als vrouwelijke militair weleens ondervond, bewaart Halima goede herinneringen aan haar tijd bij Defensie. 'Natuurlijk vond ik het niet leuk dat ik als vrouw anders behandeld werd dan mannen, maar daar trok ik me niets van aan. Ik haalde mijn schouders op en ging gewoon verder.'
Haar doorzettingsvermogen en wilskracht brachten haar uiteindelijk in 1964 naar het Pentagon in Washington als adjudant van diverse generaals bij het Militair Comité van de Internationale Militaire Staf van de NAVO. 'Een geweldige tijd', zegt ze, 'ik heb drie jaar met veel plezier in Washington gewerkt.' In 1967 werd alles naar Brussel overgeplaatst en verhuisde Halima mee om daar drie jaar te werken. Aansluitend heeft ze nog een periode gewerkt bij SHAPE (Supreme Headquarters Allied Powers Europe) in Casteau (België) als officier toegevoegd bij een Amerikaanse generaal. In 1970 kwam ze weer terug in Nederland en vervulde ze nog diverse functies binnen de Koninklijke Landmacht. Nadat in 1980 eervol ontslag volgde, bleef Halima nog tot 1988 actief voor de Commissie van Advies inzake gewetensbezwaren militaire dienst.

Duizendpoot in het verenigingsleven

Naast haar actieve baan vond Halima ook nog tijd voor allerlei verenigingen. Naast het lidmaatschap van Mars et Historia is zij onder andere ook lid van de Vereniging Vrouwelijke Militairen Koninklijke Landmacht, Muntenverzamelaarskring Den Haag, Postzegelvereniging Delft en Probusclub III Delft. Ze komt regelmatig nog op bijeenkomsten en jaarvergaderingen. In 1985 trad Halima toe tot het bestuur van Mars et Historia als secretaris. Tot 1994 verrichtte zij veel bestuurswerk voor Mars. Hoe komt een mens tot zoveel interesses? Halima haalt lachend haar schouders op en zegt: 'Ach, ik ken zoveel mensen en ik vind zoveel dingen interessant.' Zo is ook het verzamelen begonnen. 'Iemand zegt dan tegen mij: goh, ik heb iets voor jou, dat vind je vast wel interessant. En dan krijg ik weer iets, zo gaat dat eenmaal.' De flat van Halima ademt de sfeer van het militaire verleden in de breedste zin van het woord. Het is een klein museum op zich. In een aantal vitrinekasten zijn Nederlandse en buitenlandse baretemblemen, tinnen soldaatjes, herdenkingspenningen, vaantjes en diverse munten uitgestald. Een Russische generaalspet met rode ster ligt gebroederlijk naast een originele Nederlandse helm die in de meidagen van 1940 nog dienst heeft gedaan. Een bezoeker komt ogen tekort. Uit een boekenkast in de hal tovert Halima een map met kaarten met afbeeldingen van diverse historische uniformen tevoorschijn, Pruisen, Fransen, Britten en Oostenrijkers: allemaal uniformen die op de vele slagvelden van de Napoleontische Oorlogen te vinden waren. Tot slot laat Halima nog een boekwerk zien: ditmaal geen militair geweld maar onschuldige suikerzakjes met diverse militaire afbeeldingen. Halima is een vrouw vol verrassingen.

Dochter van de sultan

Halima's leeftijd vormt geen belemmering voor haar actieve leven. Ze heeft altijd veel gereisd. 'Ik ben in China geweest, in de tijd dat ze daar nog allemaal dezelfde kleding droegen. Er kwamen toen nog niet veel westerlingen, dat was wel een belevenis hoor.' Dan rijst

Prentbriefkaart gemaakt door W. Trit. Een luitenant van het regiment Chasseurs à Cheval de la Garde, keizerrijk Frankrijk, 1805-1815.
Collectie Halima Dumon

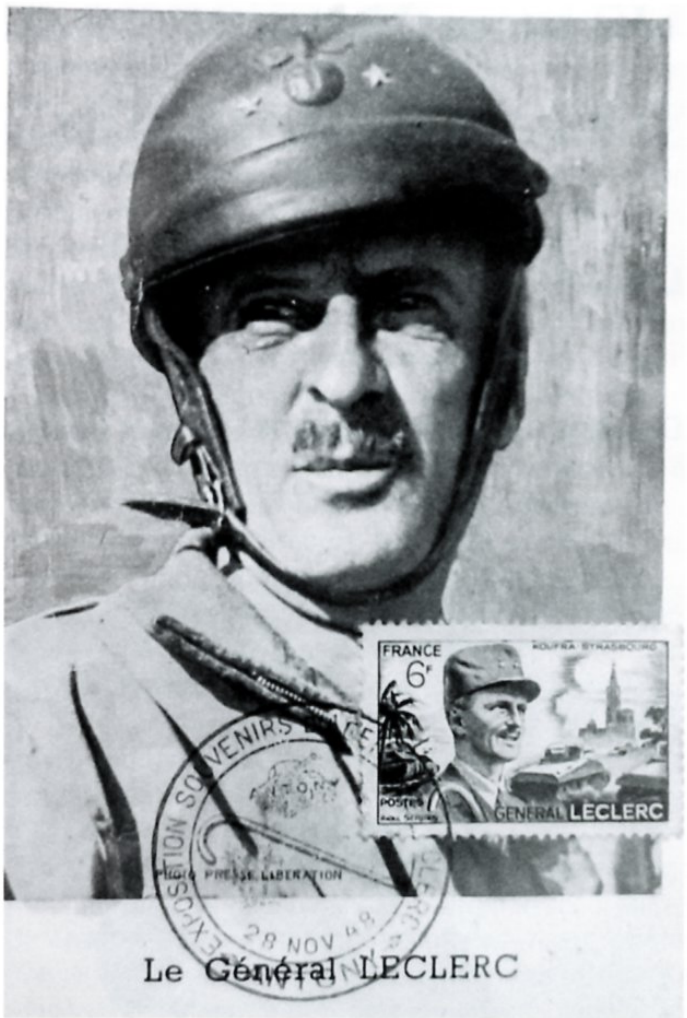

Prentbriefkaart met foto van de Franse generaal Leclerc (1902-1947).
Collectie Halima Dumon

de vraag wat zij graag nog zou willen doen? 'Ik ben al een tijd bezig met een genealogisch onderzoek naar mijn familie', vertrouwt ze mij toe. 'Ik verzamel al vanaf 1945 mijn familiegegevens en ik ben al heel ver terug in de tijd. Ik heb tientallen ordners vol informatie. Daar wil ik eigenlijk nog een boek over schrijven.'
Nieuwsgierig naar haar exotische voornaam vertelt Halima mij dat die zijn oorsprong vindt in het voormalige Nederlands-Indië. 'Mijn grootvader Johannes Dumon werd na een studie rechten in 1878 door het toenmalige departement van Justitie als ambtenaar naar Nederlands-Indië gestuurd. Na een tijdje als griffier te hebben gewerkt, werd hij benoemd tot lid van de Raad van Justitie in Makassar. Daar leerde hij de dochter van de sultan van Gowa kennen, Halima genaamd, en ze raakten 'zeer bevriend'. Wat later werd mijn vader Karel Dumon geboren. Karel werd, zoals gebruikelijk was in die tijd, voor zijn opvoeding naar een kostschool in Nederland gestuurd. Zonder ooit terug te keren naar Nederlands-Indië groeide hij in Nederland op en leerde daar mijn moeder Trude Rijken kennen. 'Mijn ouders trouwden in Baarn en gingen in Amersfoort wonen. En toen mijn ouders mij kregen', glimlacht ze, 'werd ik vernoemd naar Halima, de dochter van de sultan.'

Prentbriefkaart met Napoleon voor Moskou in 1812. Naar een schilderij van Fritz Neumann.
Collectie Halima Dumon

De veelbelovende omslag voor de defensie van Nederlands-Indië in het jaar 1916

Deel 1

Drs. A.C. Tjepkema, kolonel-vlieger b.d. Koninklijke Luchtmacht

De gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (1916-1921) mr. Johan Paul graaf van Limburg Stirum (1873-1948) in gesprek met officieren-vlieger van de Luchtvaartafdeling op het vliegveld Kalidjati, 1919.
Fotoarchief NIMH

Een eeuw geleden verkeerden de strijdkrachten in Nederlands-Indië in een impasse. De wereldoorlog woedde weliswaar niet in Zuidoost-Azië, maar Groot-Brittannië, Duitsland, Frankrijk en Japan waren wel belligerenten en de kans op het schenden van de Nederlandse neutraliteit in de archipel was niet denkbeeldig. De Koninklijke Marine had haar handen vol te voorkomen dat andere landen Nederland in de oorlog zouden betrekken. De sterkte van de Nederlandse vloot in het enorme eilandenrijk was minimaal. De vier pantserschepen die de kern ervan vormden, liepen hoogstens vijftien knopen, onvoldoende om een moderne koopvaarder in te halen. Al eerder hadden de politieke en militaire autoriteiten nagedacht over de opbouw van een betere vloot en over een betere defensie in brede zin. In 1892 was een taakverdeling tussen leger en marine overeengekomen, namelijk dat het leger Java zou verdedigen en de marine de buitengewesten. De Staatscommissie van 1912 (het rapport verscheen in 1913) maakte, mede door het toegenomen oliebelang van Sumatra en Borneo, een andere keuze en legde de verantwoordelijkheid voor de externe defensie bij de marine. Het leger kon zich dan beperken tot de handhaving van orde en rust, een regeling die een aanzienlijke bezuiniging op de gewenste legeromvang kon opleveren. De marine ambieerde de bouw van acht slagschepen (zoals in het commissierapport was aanbevolen), maar toen het uitbreken van de oorlog dit kostbare plan blokkeerde, konden Nederlandse werven weinig anders bouwen dan klein materieel dat paste in een zogeheten torpedovloot.
Sinds het uitbreken van de oorlog raakten vele ontwikkelingen in een stroomversnelling. Dat gold zowel voor de verfijning van technologische innovaties als voor de uitwisseling van ideeën op politiek en militair gebied. In Nederlands-Indië beseften de autoriteiten maar al te goed dat bij het handhaven van neutraliteit de eigen middelen een voorwaarde tot succes waren, maar volstrekt geen garantie op een goede uitkomst. De houding van grote mogendheden die met veel meer machtsmiddelen hun koloniale belangen konden behartigen, zou daarin bepalend zijn.
Het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL[1]) zag zich geplaatst voor het existentiële dilemma tussen politieleger en leger op Europese grondslag met bijbehorende externe taken. Na de pacificatie van Atjeh in 1903 deden zich nog wel binnenlandse onlusten voor, maar voor de bestrijding ervan volstond de regu-

[1] In 1836 had Koning Willem I het predicaat 'Koninklijk' al toegekend, maar men sprak tot 1933 van Oost-Indische of Nederlandsch-Indische leger.

liere sterkte. Toch had het KNIL tijdens de oorlog toenemende moeite zijn gevechtswaarde op peil te houden en wel vanwege een chronisch tekort aan Europees personeel. Het tekort was structureel van aard, maar werd verergerd door de verslechterde verbindingen met het moederland: de ideale verhouding van één Europese beroepssoldaat op drie inlanders, die al jaren werd onderschreden, raakte nog meer in onbalans. Een echt Europees organisatiemodel veronderstelde dienstplicht. In de Boerenoorlog hadden inheemse soldaten bewezen dat een militieconcept ertoe deed.[2] Officieren-waarnemer van het KNIL, die de oorlog in Zuid-Afrika van dichtbij hadden meegemaakt, hadden de ideeën hierover nieuw leven ingeblazen. De wereldoorlog gaf een nieuwe impuls aan de gedachte om jonge inlanders militieplichtig te maken. Na zo'n transformatie kon het leger zijn greep op de externe defensie versterken. De in 1912 voorziene reducties konden dan wellicht ongedaan worden gemaakt. De impasse was nu dat het leger moest beslissen tussen het bestaande beroepsleger en de opbouw van een militieleger – een omslag met grote etnische en culturele gevolgen – en dat de marine genoopt was haar koers te verleggen van artillerievloot naar torpedovloot – strategisch gezien een stap in het duister.

Twee technologische innovaties die konden helpen bij het doorbreken van de impasse, hadden vanaf het uitbreken van de oorlog de aandacht getrokken: de onderzeeboot en het vliegtuig. De bouw van de eerste onderzeeboot voor de tropen, de K-I, was al in 1910 goedgekeurd. Vervolgorders vonden in de loop van de oorlog plaats. De invoering van vliegtuigen verliep stroever. Het KNIL moest dit middel nog een plaats in de organisatie zien te geven. De Koninklijke Marine zag het vliegtuig als een middel om haar controlemogelijkheden uit te breiden, maar haar schepen waren ongeschikt om vliegtuigen aan boord te nemen. De gedachtevorming bij leger en marine werd over en weer met grote interesse gevolgd. In de vakbladen sloegen auteurs soms bruggen naar het andere krijgsmachtdeel, wanneer hun argumentatie aansloot op visies aldaar. Vanaf 1912 kregen de voorstanders van een torpedovloot in de marine steun van de voorstanders van een inlandse militie. Een vrij groot aantal onderzeeboten, het alternatief van slagschepen, sloot goed aan op een militieleger. De vijand had immers veel troepentransportschepen nodig, die met onderzeeboten konden worden bestreden, terwijl zijn artillerieschepen escorte voor de konvooien moesten leveren. Tegelijk zou de hoge gevechtswaarde van de combinatie onderzeeboten-militieleger aantrekkelijk zijn voor potentiële bondgenoten.[3] Een dergelijke synthese ontbrak tussen de conservatieve vleugels van leger en vloot, waar men vasthield aan een beroepsleger en een slagvloot. De probleemstelling van dit artikel is hoe KNIL en KM aan de groeiende dreiging van Japan het hoofd wilden bieden. Ik heb het jaar 1916 gekozen, omdat er in dat jaar een doorbraak in het militiedebat op handen leek, de eerste K-boot werd opgeleverd en de aanschaf van vliegtuigen op gang kwam. De politieke en militaire geesten waren rijp voor een versterking van de machtsmiddelen en het was nu tijd om woorden in daden om te zetten. Twee dominante factoren bepaalden mede het discours. De eerste was de uit het koloniale model voortvloeiende ongelijkheid binnen de samenleving. Kon een militieplicht de weg openen naar een betere balans tussen rechten en plichten van de inlanders? Zo ja, waren de autoriteiten dan bereid de daarmee samenhangende politieke risico's te nemen? Konden wellicht technologische innovaties de Indische defensie drastisch verbeteren en tegelijk het koloniale model overeind houden? De tweede factor betrof de rivaliteit tussen beide krijgsmachtdelen. Kon het gezamenlijke belang van een betere Indische defensie, de twee delen doen samenwerken of zouden zij hun eigen bastion (beroepsleger en slagvloot) blijven verdedigen? Achtereenvolgens komen het militiedebat, de introductie van de onderzeeboot en de invoering van het vliegtuig binnen de Indische defensie aan de orde. Daaraan gaat een beschrijving van de externe dreiging vooraf.

Groepsportret Sarekat Islam in Kaliwoengoe, jaar onbekend.
Collectie Tropenmuseum

[2] 'Militieplicht' en 'dienstplicht' zijn synoniemen, evenals 'inlands' en 'inheems'. Ik gebruik de termen door elkaar, zie Van Dale.

[3] G. Teitler, *The Dutch Colonial Army in transition: the Militia Debate, 1900-1921* (Rotterdam 1980) 29-30.

De politieke verhoudingen

De jaren 1914 en 1915 waren niet zonder problemen verlopen. De directe dreiging vanuit Japan was meegevallen, maar incidenten in de Indische wateren met twee Duitse raiders hadden de diplomatieke verhoudingen met Londen op scherp gesteld. Groot-Brittannië was de belangrijkste potentiële bondgenoot in de Oost – de overlap in belangen was groot – maar was ook de meest kritische volger van de Indische neutraliteit en sinds 1902 Japans bondgenoot. Nu zijn strijdkrachten elders waren gebonden kon alleen de diplomatie de Britse regionale belangen veilig stellen. Nederlands-Indië lag ingeklemd tussen de Britse kolonie Malakka en het dominion Australië en rekende voor zijn defensie in laatste instantie op de Britse paraplu. Binnen de kolonie waren de Duitsers na de Nederlanders de grootste groep Europeanen, met grote handelsbelangen. De Britse consul-generaal W.R.D. Beckett achtte het Nederlandse koloniale bewind mislukt en meende dat nationalisten klaar stonden om in opstand te komen. Hij verweet de Indische regering voorts een laks optreden tegen de Duitse ingezetenen. Beckett legde in 1916 eisen inzake de wapenhandel en de vrijheid van handelen van Duitse zakenlieden op tafel. Gouverneur-generaal (GG) J.P. graaf van Limburg Stirum, eind maart van dat jaar aangetreden, kon moeilijk anders dan een gebaar maken. Hij verbood de in-, door- en uitvoer van wapens en liet enkele vooraanstaande Duitsers, overigens zonder succes, vervolgen.[4] Stirum koesterde een veel dieper wantrouwen jegens Japan, van welk land hij eerder als diplomaat in Peking de belangstelling voor Indië had leren kennen. Zijn waarnemingen bevestigden het serieuze karakter van de *nanshin*: de uitbreiding van de economische belangen bij wijze van voorbode van militaire expansie in zuidelijke richting. Japan had in 1894 Formosa en in 1910 Korea bezet en was aldus een koloniale concurrent geworden. Concurrentie met bondgenoot Groot-Brittannië lag minder voor de hand dan met Nederland dat in de regio nu eenmaal zwakker was. Zijn bondgenoot had Japan trouwens niet nodig gehad toen het in 1904 Rusland op land en in 1905 op zee had verslagen. In 1914 had Japan zich meester gemaakt van de meeste Duitse bezittingen in de Pacific en was het daardoor duizenden kilometers zuidwaarts opgeschoven. Voorlopig concentreerde Japan zich op China dat in 1915 was geconfronteerd met vergaande eisen, maar daarbij zou Japan het vermoedelijk niet laten. Er heerste in Nederlands-Indië dan ook een zekere 'Japannervrees'. De groep Japanners, merendeels winkeliers, kleine handelaren en venters, was weliswaar niet groot, maar leek wel in staat de koloniale verhoudingen te verstoren en de achilleshiel van het koloniale model te raken. De Japanners gedroegen zich vaak onbeschoft en tartten het koloniale gezag keer op keer. Omdat de Japanse regering over haar onderdanen strikte controle uitoefende, konden de immigranten niet anders dan als pionnen van Tokio worden gezien.[5] China was voor Indië van betekenis als belangenbehartiger van een grote groep Chinese onderdanen en kon het de regering lastig maken. De relatie met de Verenigde Staten – kolonisator van buurland de Filipijnen – won aan belang toen de scheepvaartverbindingen met Europa steeds meer gestremd raakten. De Amerikanen hadden vooral een economische belangstelling voor de archipel; hun ruime en betrekkelijk nabije thuismarkt werd voor de Indische exporteurs steeds interessanter.[6]

Neutraliteit handhaven

Met het vorderen van de oorlog nam de kans op een ernstige neutraliteitsschending af. Toch bleef het Indische eskader meer dan druk met opdrachten om de neutraliteit in stand te houden. Met alle macht moest het zien te voorkomen dat de belligerenten zich bijvoorbeeld meester zouden maken van in de kolonie aanwezige voorraden kolen of olie. Met het aantreden van de nieuwe GG was de wijze waarop de Indische regering aan haar voornemens tot handhaving van de neutraliteit ruchtbaarheid gaf, veranderd. De landvoogd meende dat het bevechten van superieure tegenstanders een hopeloze zaak was. Daarin verschilde hij van zijn voorganger Idenburg die steeds had verkondigd dat ook buitenposten als Sabang (Noord-Sumatra) zonodig verdedigd zouden worden. Stirum meende dat de geloofwaardigheid van de Indische neutraliteit voldoende was verzekerd als op een extern ingrijpen ten minste daadwerkelijk verzet volgde.[7] Het handhaven van de neutraliteit in tijd van oorlog was één ding, het voorbereid zijn op een veroveringsoorlog een ander. Een wildcard vormde het scenario dat de Britten in geval van nood delen van Nederlands-Indië zouden verkwanselen aan de op ex-

[4] Bob de Graaff en Elsbeth Locher-Scholten, *J.P. Graaf van Limburg Stirum (1873-1948), tegendraads landvoogd en diplomaat* (Zwolle 2007) 186,187.

[5] Kees van Dijk, *The Netherlands Indies and the Great War, 1914-1918* (Leiden 2007) 84.

[6] De Graaff, *Limburg Stirum*, 184-185.

[7] Van Dijk, *Great War*, 199.

pansie loerende Japanners. Een in februari 1916 verschenen artikel in de Japanse pers van de hand van Takekoshi Yosaburo, voormalig parlementariër en stichter van het 'Genootschap voor de openlegging van de Pacific', wakkerde het wantrouwen aan. De auteur hekelde de attitude van de kolonisatoren en stelde zich een leidende rol van Japan voor ogen in de emancipatie van de onderworpen volkeren. Takekoshi had Nederlands-Indië bezocht en achtte een zwakke mogendheid in de regio een relatief groter gevaar dan een sterke, in casu Groot-Brittannië. De Nederlandse autoriteiten beschuldigde hij van heulen met de vijand, te weten Duitsland. Hij drong er bij zijn regering op aan Java en Sumatra te bezetten.[8]

Het militiedebat

Hoe kon in geval van een conflict met Japan de kolonie met enige kans op succes worden verdedigd? De gedachte dat een inlandse militie daarbij een factor van belang van belang kon zijn, kreeg vanaf 1907 serieuze aandacht. Bij een transformatie van het KNIL deden zich echter meer keuzemogelijkheden voor dan alleen een inlandse militie. Het KNIL telde het equivalent van 21 bataljons infanterie, waarin idealiter een derde van de mankracht van Europese afkomst was. Nu aan het begin van de eeuw hoe langer hoe minder Europeanen konden worden geworven, was het tijd voor een reorganisatie waarmee niet alleen de traditionele operationele gevechtskracht kon worden zeker gesteld, maar die ook de verdediging tegen een externe tegenstander binnen bereik bracht. Dan dienden zich de volgende opties aan: ten eerste de beroepsbataljons (infanterie) aanvullen met marechaussee (*special forces*), ten tweede marechaussee en militie[9], ten derde de beroepsbataljons aanvullen met militie[10], en ten vierde een militie van Europese, Javaanse en Menadonese militieplichtigen[11]. De eerste optie was in feite het bestaande model sinds de oorlog in Atjeh. Een reorganisatie langs die lijnen zou neerkomen op het aanvullen van de tekorten. Bij de tweede optie zou het accent meer op de marechaussee-eenheden komen te liggen. Deze hadden hun waarde in de *counter-insurgency* in Atjeh bewezen en fungeerden als een elite in het leger. Niet alleen Ambonezen maar ook Javanen hadden zich goede junglevechters getoond. Uitbreiding van deze special forces zou de inlandse bevolking, die weinig op had met het leger, kunnen aanspreken en het militair vermogen tegen een externe tegenstander verhogen. De inschakeling van inlanders op een grotere schaal zou ook het opleiden van eigen leiders impliceren. Dan was de stap naar een militieleger niet groot en bovendien in overeenstemming met de zogeheten ethische politiek die volksverheffing voorstond.[12] Zulke ideeën lagen evenwel slecht in conservatieve kringen, onder wie de hogere officieren: zij vonden dat de beroepsbataljons de basis van het leger moesten blijven. De kans dat inlandse eenheden tot ongedisciplineerde hordes zouden vervallen, moest worden uitgesloten. Veel meer sympathie genoot optie drie: de militie zou getalsmatig een welkome aanvulling betekenen in de strijd tegen een numeriek sterkere tegenstander. Een militie kon deze na een invasie slijten, waarna de beroepseenheden een beslissende klap konden uitdelen. De aanleg van meer spoorwegen kon de tijdige concentratie van troepen verzekeren. Optie vier zou pas na een langdurige overgang te bereiken zijn. Na het verschijnen van het rapport van de Staatscommissie 1912, waarin de opheffing van een derde van de beroepsbataljons dreigde, kwam het militiedebat in een stroomversnelling. Instelling van militieplicht voor Europeanen werd geleidelijk geaccepteerd, voor de inlanders rezen er bezwaren. De inlandse militie zou uitsluitend Java en de Minahassa betreffen. Voorts was een minimum aan scholing een voorwaarde voor het volgen van een militaire opleiding. Onder scholing werd ten minste beheersing van het Maleis verstaan, waardoor de opleiding zich kon beperken tot achtenhalve maand. Het gros van de boerenbevolking op Java verstond geen Maleis en viel dus af. Ook waren er twijfels omtrent de dan resterende aantallen: de lagere ambtenaren konden moeilijk worden gemist, evenmin als de arbeiders op de plantages. Een praktisch probleem betrof de aanwijzing van de militieplichtigen: de kolonie kende geen burgerlijke stand voor inlanders, de kans op ontwijken was groot en het delegeren van de aanwijzing aan dorpsoudsten zou rechtsongelijkheid in de hand werken.[13]

[8] NL-HaNA, 2.10.36.04, inv.nr. 1707: vertaling 'Laat Japan bezit nemen van Java en Sumatra nu de gelegenheid daartoe gunstig is' (*Toho Jiron*, Tijdschrift voor Oost-Azië, september 1916). Ook Van Dijk, *Great War*, 206-208.

[9] Teitler, *Militia Debate*, 36-38.

[10] Ibidem, 26-28.

[11] Ambonezen telden voor de militie niet mee. Zij genoten een speciale status, werden beter betaald dan Javanen en konden de tekorten aan Europese soldaten compenseren.

[12] Teitler, *Militia debate*, 16-18.

[13] Teitler, *Militia debate*, 32-33.

Voors en tegens

Onder de voorstanders bevonden zich de *Sarekat Islam* en de *Boedi Otomo*. De eerste beweging, gesticht in 1912 op religieuze grondslag, wilde materiële welstand voor de bevolking en koesterde daarbij de gedachte dat militieplicht tot een 'school der natie' kon leiden. In 1916 werd het eerste officiële nationale congres gehouden, waar als belangrijkste politieke eis de democratisering van het koloniale bestuur centraal stond. Boedi Otomo was in 1908 gesticht om de Javaanse ambtenaren beter onderwijs te gunnen, daarnaast wilde zij een zekere invloed op het bestuur. Het was logisch dat deze pressiegroepen in een militie aanknopingspunten voor hun streven zagen.[14]
De meningen onder de bestuurlijke autoriteiten liepen uiteen. Voor sprak de afschrikkende werking van een volksmilitie tegen een externe vijand. Javanen kenden het terrein en leken beter bestand tegen het hete klimaat dan Japanners. Naast het argument van de volksverheffing zou de Javaan ook gebaat zijn bij het aanleren van discipline, netheid en persoonlijk initiatief. Niet in de laatste plaats golden financiële argumenten: een dienstplichtige inlander zou slechts een fractie kosten van een beroepssoldaat. Nadelig was dat de militarisering van de bovenlaag van de bevolking een groot risico inhield tegen de achtergrond van het opkomende nationalisme dat juist onder de doelgroep leefde. Hier liep het leger dus aan tegen het probleem van het koloniale model. Maar ook verscheidene residenten stelden zich vierkant op tegen een inlandse militie. Als GG had Idenburg zich daarentegen voorstander van het inschakelen van de inlanders betoond, hij had zelfs een ambtenaar aangewezen die de openbare discussie gaande moest houden.[15]
In het KNIL speelde de vraag of de Javaan wel uit het goede militaire hout was gesneden. Majoor J. van der Weijden, de schoonzoon van oud-GG J.B. van Heutsz en de vertolker van diens gedachtegoed, had in 1914 een lans gebroken voor de erkenning van de Javaan in dat opzicht. Hij meende dat een militie de band tussen Nederlanders en inlanders kon versterken. In een in 1916 gepubliceerd artikel in *de Java-Bode* greep hij terug op de opstand van de Javaanse sultanszoon Diponegoro in de jaren 1820. De Javaan had zich, toen zijn bestaan op het spel stond, krijgshaftig getoond. Ook in de marechaussee-eenheden in Atjeh hadden Javanen goed gevochten. Het in het KNIL heersende vooroordeel dat zijn militaire kwaliteiten inferieur waren, was door de Europeanen zelf geschapen, aldus de majoor. Sommige commentatoren wezen er echter op dat naarmate de inlanders beter waren opgeleid, zij hun ware gevoelens beter wisten te verbergen. Volgens hen zou militieplicht de gezagsverhoudingen ondermijnen.[16]

Luitenant-generaal G.C.E. van Daalen, commandant KNIL 1910-1914.
Collectie Tropenmuseum

Het militiepotentieel

Wat was eigenlijk de behoefte aan militieplichtigen? De Staatscommissie 1912 die het primaat van de externe defensie bij de marine had gelegd, meende dat – in het licht van het kostbare vlootprogramma – van de 21 infanteriebataljons er 7 konden worden ontbonden. In een nota aan de GG maakte de legercommandant, luitenant-generaal G.C. E. van Daalen, bij wijze van tegenzet de volgende berekening. Een Japanse transportvloot kon maximaal 48.000 man

[14] Van Dijk, *Great War*, 256-257.

[15] Ibidem, 259.

[16] Ibidem, 258. Een fel debat omtrent de militaire kwaliteiten van de Javaan plaatste het *Indisch Militair Tijdschrift*.

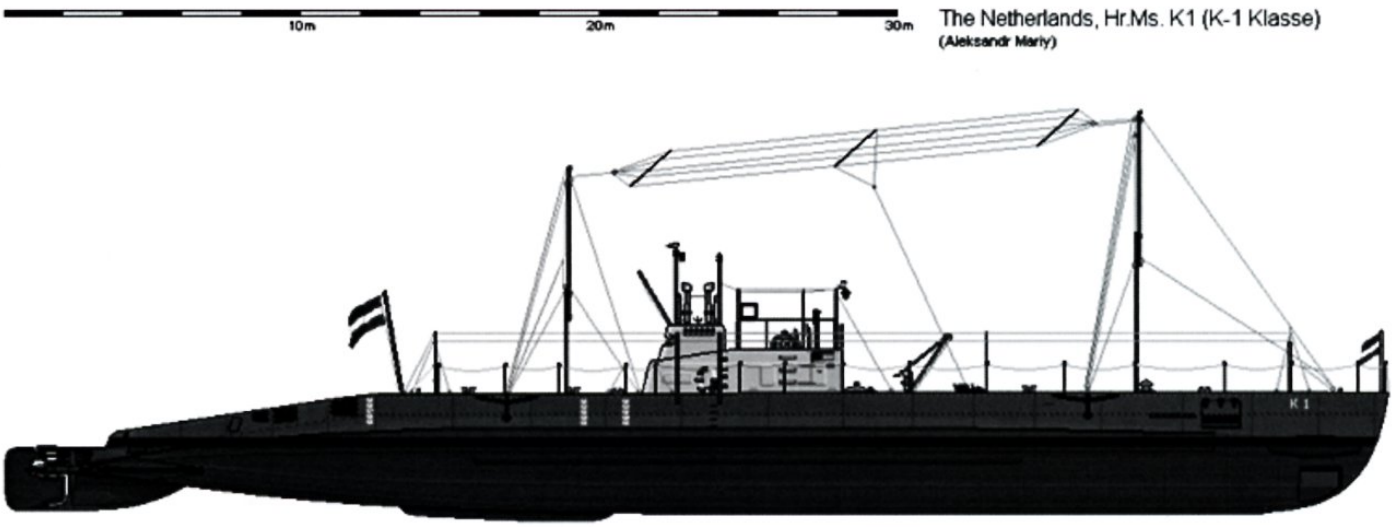

Hr.Ms. K-1: de eerste onderzeeboot voor de tropen.
Fotoarchief NIMH

en 3.250 paarden vervoeren. Zo'n invasiemacht kon door een leger van '24.000 geweren' worden weerstaan. Van Daalen, voorstander van een combinatie van beroeps en militie, concludeerde dat er dan 30 bataljons van elk 800 man op de been moesten worden gebracht. Hij raamde dat er op Java onder de 70.000 Europeanen 2.000 goed opleidbare jongemannen konden worden opgeroepen om de kern te vormen van 9 extra bataljons: 3 parate bataljons van 600 Europeanen plus 1.800 geworven Ambonezen en andere inlanders, 6 deels mobilisabele bataljons met 1.400 Europeanen plus 5.400 militieplichtige Javanen, wat het totaal – naast de 21 reguliere bataljons – op de benodigde 24.000 zou brengen. Als grondslag voor de aanwijzing van inlandse militieplichtigen kon volgens Van Daalen het belastingregister dienen.[17] De schattingen omtrent het aantal potentiële inlandse dienstplichtigen varieerden trouwens enorm. Een Indische ambtenaar op verlof in Nederland meende dat de verdediging van de archipel geloofwaardig zou zijn met een leger van drie miljoen Javanen plus nog eens 100.000 inlanders uit de buitengewesten. Hij onderstreepte op grond van gesprekken met inlanders dat de ontwikkelde Javanen geen andere leiders dan Nederlanders wensten.[18] Op een pleidooi van oud-minister van Koloniën J.T. Cremer voor een nationale militie in *De Jonge Man* volgde een commentaar in het blad van de *Nederlandsch-Indische Officiers Vereeniging* dat van de drie miljoen weinig heel liet: 70.000 Europeanen leverden slechts 600 rekruten op, 30 miljoen Javanen 1.500 man en 300.000 Menadonezen 600 soldaten.[19] Tegen de achtergrond van de extreme posities in deze ramingen lijkt die van Van Daalen realistisch. Hij besefte waarschijnlijk als geen ander dat alleen een evolutionaire invoering van de militieplicht mogelijk was.

In augustus 1916 gaf minister van Koloniën Th.B. Pleyte eindelijk de doorslag met een wetsontwerp dat de formele obstakels voor de invoering van dienstplicht in Nederlands-Indië wegnam. Het was hoog tijd, daar het tekort aan Europese militairen intussen was opgelopen tot 30 procent van het gewenste aantal van 11.500 man. Voordat de wet echter van kracht kon worden, ontstond zowel in Den Haag als in Batavia een hooglopende discussie over de precieze strekking ervan. Uiteindelijk beperkte de wet zich tot de Europeanen op Java. Medio 1918 werd de eerste lichting, 665 man, opgeroepen. Daarmee kwam een einde aan het militiedebat, dat de partijen meer verdeelde dan bij elkaar bracht.[20] Het probleem van het tekort aan Europees personeel was met de wet niet opgelost, laat staan dat een van de vier opties in de transformatie van het KNIL was bereikt. Dus verdween een kans op een verbetering van de Indische defensie via de militieplicht voorgoed achter de horizon.

Wordt vervolgd.

[17] NL-HaNA, 2.12.12 inv.nr. 261, Nota LC van 31 mei 1912 bij Prae-advies Vraag 1/lijst II, 5-8; Teitler, *Militia debate*, 22. Kapitein W.R. de Greve kwam in 1901 op 11.000 Europeanen op Java, geschikt voor militaire dienstplicht.

[18] Ingezonden brief van dhr Puister in het *Algemeen Handelsblad*, geciteerd in *De Indische Gids* (1916-I) 611.

[19] *De Indische Gids* (1916-I) 616-618.

[20] Van Dijk, *Great War*, 271-286.

Boekbespreking

Saskia Minjon (red.), met tekstbijdragen van Jan Maarten Doorman, Leon van de Kuil, Saskia Minjon en Jan Vredeberg, ***Slag om de Grebbeberg. Strijd om Wageningen en Rhenen in mei 1940***
Uitgeverij Matrijs, 2015
248 p.
ISBN: 9789053454893
€ 29,95

Dr. Martijn Lak

Op 15 mei 1940, na het tekenen van de Nederlandse capitulatie, bezochten twee journalisten van *Dagblad Tubantia* Wageningen, dat in de dagen daarvoor in de frontlinie had gelegen van de strijd tussen het Nederlandse en Duitse leger. In hun verslag noteerden de journalisten onder meer: 'In het gras onder de bloesemende boomen liggen tientallen doode beesten. Eén koe is overgebleven en graast te midden van de cadavers. Verschrikkelijk is de aanblik, welke Wageningen biedt [...] Overal verwoeste, in puin gevallen huizen. Hier en daar laaien nog vlammen tusschen de ruïnes op. Geen burger is nog te zien: enkele Duitsche soldaten zijn de eenige levende wezens in deze thans doode stad.' De strijd om Wageningen maakte deel uit van de slag om de Grebbeberg, samen met het bombardement van Rotterdam hét symbool van de – hopeloze – strijd van de meidagen van 1940. De Grebbeberg werd al snel gezien als de plek waar in Nederland het hardst gevochten was, Wageningen en ook Rhenen lagen in puin, honderden Nederlandse en Duitse soldaten sneuvelden of raakten gewond. Het is daarom niet verbazingwekkend dat er veel geschreven is over bijna alle facetten van de slag bij de Grebbeberg, zowel in wetenschappelijke studies als in meer populaire werken.

Het is niet eenvoudig iets nieuws toe te voegen aan de bestaande literatuur. Toch slaagt het door Saskia Minjon geredigeerde *Slag om de Grebbeberg. Strijd om Wageningen en Rhenen in mei 1940* daar uitstekend in. De waarde van het boek zit hem daarbij niet zozeer in de beschrijving van de gebeurtenissen in mei 1940, maar vooral in de honderden gebruikte foto's en zeer heldere en gedetailleerde kaarten. De gebruikte foto's zijn zowel afkomstig van Nederlandse als van Duitse zijde, waarbij van Nederlandse kant vooral de mobilisatieperiode en de verwoestingen na het einde van de strijd zijn vastgelegd. Er bestaan, voor zover bekend, geen door Nederlanders gemaakte foto's van de gevechten zelf; de Duitsers fotografeerden de strijd wel: 'Veel van deze militairen droegen een eenvoudige camera met zich mee.'[1] Veel van die foto's worden in dit boek voor het eerst gepubliceerd. Ze geven een indringend beeld van vooral de gevechten op en rond de Grebbeberg en de verwoestingen in Wageningen en Rhenen. De beelden van gesneuvelde Nederlandse en Duitse soldaten maken wellicht de meeste indruk, al is het maar omdat daar eerder nauwelijks beeld van bestond. De foto's zijn voorzien van uitgebreide, verhelderende en uitstekende bijschriften, die de tekst daadwerkelijk aanvullen.

De welhaast naïeve voorbereiding van het Nederlandse leger springt ook in dit boek in het oog. Er werd bijvoorbeeld nauwelijks schootsveld gecreëerd voor

[1] Saskia Minjon (red.), met tekstbijdragen van Jan Maarten Doorman, Leon van de Kuil, Saskia Minjon en Jan Vredeberg, *Slag om de Grebbeberg. Strijd om Wageningen en Rhenen in mei 1940* (Utrecht 2015) 8.

de loopgraven. Hoe anders was dat aan de Duitse kant, waar de Wehrmacht uitstekend op de hoogte was van hoe de verdediging door Nederland zou worden gevoerd. In de maanden voorafgaand aan de invasie hadden de Duitsers uitgebreid gespioneerd, ook op de Grebbeberg. Zij beschikten daardoor over gedetailleerde kaarten van de Nederlandse stellingen. In het boek wordt gesteld dat zij daarvoor gebruik maakten van de uitkijktoren van Ouwehands Dierenpark. Daarvan was de Nederlandse regering op de hoogte, maar zij 'achtte het vanuit economisch oogpunt belangrijker de toren open te houden dan de risico's voor de veiligheid van het land in te perken.' [2] Hoewel het economisch belang van Duitsland voor Nederland inderdaad groot was,[3] lijkt het overdreven te stellen dat de veiligheid van Nederland afhing van die ene uitkijktoren, zoals de auteurs nu lijken te suggeren.

Hoe het ook zij, na drie dagen van felle strijd wisten de Duitsers de Grebbelinie te doorbreken. De verliezen aan beide zijden waren aanzienlijk: het Nederlandse leger verloor ongeveer 420 man – bijna een vijfde van het aantal gesneuvelden in de meidagen van 1940. De Duitsers verloren ongeveer 250 soldaten,[4] bijna 12 procent van het totale aantal geregistreerde Duitse gesneuvelden. Rhenen en Wageningen lagen grotendeels in puin, en hoewel al snel na de Nederlandse capitulatie werd begonnen met de wederopbouw, duurde het tot 1942 voordat alle Rhenenaren weer een dak boven hun hoofd hadden.[4]

Het boek Slag om de Grebbeberg levert vooral door de vele ongepubliceerde foto's een belangrijke bijdrage aan de bestaande historiografie over de mobilisatieperiode, (de nasleep van) de meidagen van 1940 in het algemeen en de strijd om de Grebberg in het bijzonder. We krijgen letterlijk een beter beeld van wat zich daar heeft afgespeeld, en dat is een bijzondere prestatie. Meer uitleg over de plaats van de Grebbelinie in de Nederlandse en met name Duitse plannen – voor de Wehrmacht lag het zwaartepunt niet in het midden van Nederland maar in Noord-Brabant – was op zijn plaats geweest. Daarvoor kan de geïnteresseerde lezer terecht bij andere studies, maar wie letterlijk een goed beeld wil krijgen van de slag om de Grebbeberg, kan niet om het boek van Minjon heen.

Dr. Martijn Lak is historicus en werkzaam aan de Universiteit Leiden en de Haagse Hogeschool. Hij is tevens redactielid van *The Journal of Slavic Military Studies* .

[2] Minjon (red.), *Slag om de Grebbeberg*, 15.

[3] Zie bijvoorbeeld Martijn Lak, *Tot elkaar veroordeeld. De Nederlands-Duitse economische en politieke betrekkingen tussen 1945-1957* (Hilversum 2015).

[4] Minjon (red.), *Slag om de Grebbeberg*, 92; zie ook Herman Amersfoort en Piet Kamphuis (red.), *Mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied* (Den Haag 2005) 398.

[5] Minjon (red.), *Slag om de Grebbeberg*, 164.

DE DONDERBUS

Inkoop - Verkoop - Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria, Uniformen, Uitrustingsstukken, Documentatie
Eerste en Tweede Wereldoorlog, Aankopen van gehele verzamelingen.

Adres:
Oostzeedijk beneden 213 A, 3061 VW Rotterdam
Geopend vrijdag van 19-21 uur, zaterdag van 11-18 uur
Telefoon: 010-4140267, Telefoon privé: 0186 60 23 38
Website: www.donderbus.com

Literatuursignaleringen

Oebele de Jong
Churchill en de Nederlanders. Nederland gezien door de kleine bril van een groot staatsman
Uitgeverij Walburg Pers, 2016
256 pag.,geïll.
ISBN 978-94-6249-089-5
€ 29,50

Els Kloek
101 Vrouwen en de oorlog
Uitgeverij Vantilt, 2016
224 pag., paperback, geïll.
ISNB 97-94-6004-279-9
€ 19,90

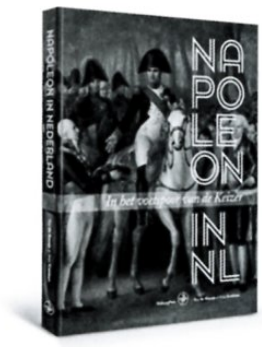

Roy de Beunje en
Anja Krabben
Napoleon in Nederland. In het voetspoor van de Keizer
Uitgeverij Walburg pers, 2016
112 pag., geïll., in kleur
ISBN 978-94-6249-110-6
€ 19,95

Gerard Groeneveld
Rotterdam frontstad. 10-14 mei 1940
Uitgeverij Vantilt, 2016
318 pag., gebonden
ISBN 978-94-6004-258-4
€ 29,50. Na 14 juli: € 32,50.

Bauke van der Pol
Holland aan de Ganges. Prins Willem Frederik Hendrik in India (1837-1838)
Uitgeverij Walburg Pers, 2016
144 pag., geïll. in kleur
ISBN 978-94-6249-092-5
€ 19,95

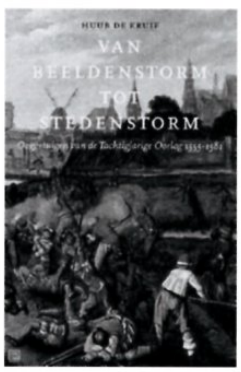

Huub de Kruif
Van Beeldenstorm tot stedenstorm. Ooggetuigen van de Tachtigjarige Oorlog 1555-1581
Uitgeverij Vantilt, 2016
256 pag., geïll. paperback,
deels in kleur
ISBN 978-94-6004-259-1
€ 19,95

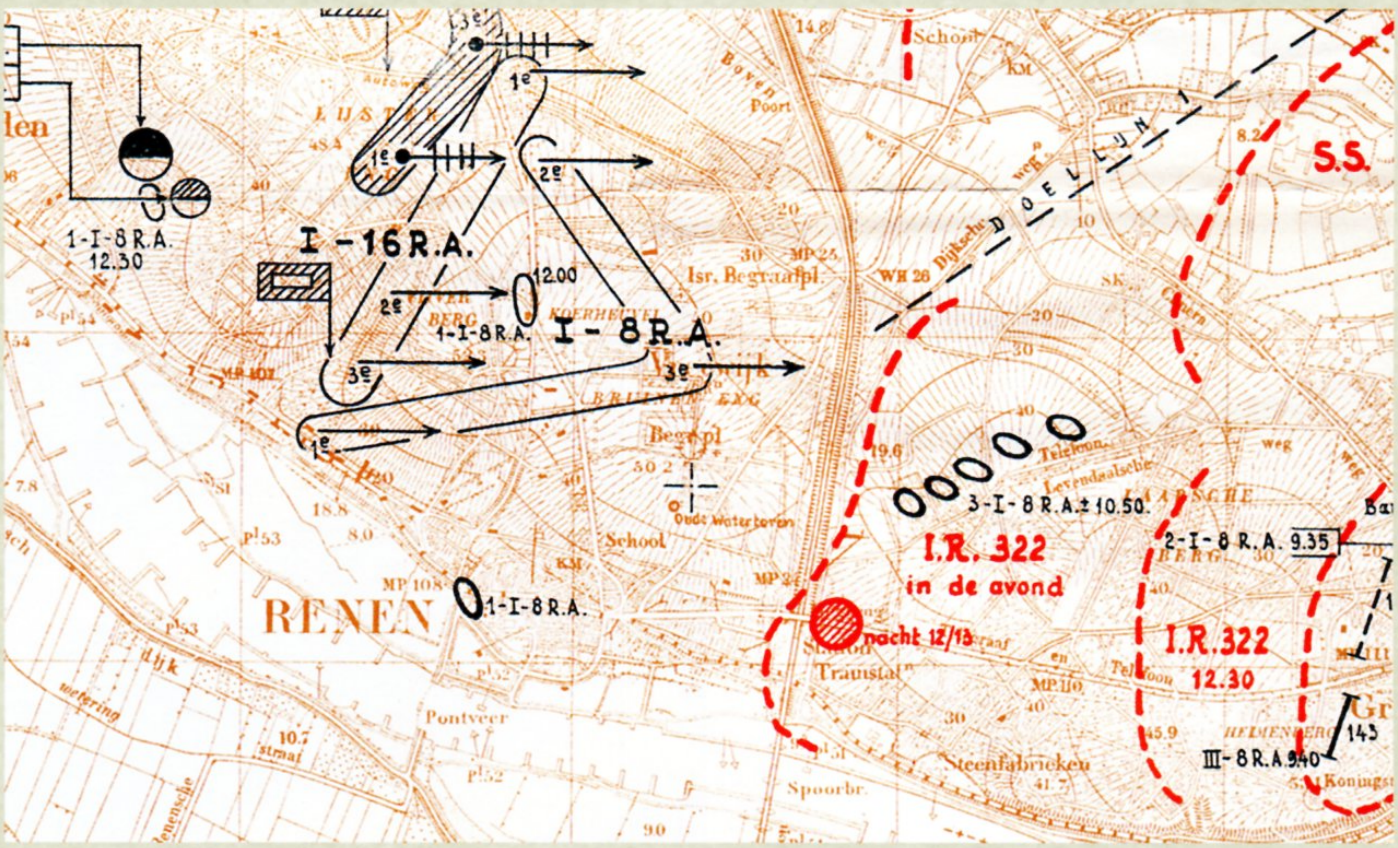
1-I-8 R.A.
12.30
I - 16 R.A.
12.00
1-I-8 R.A.
I - 8 R.A.
RENEN
1-I-8 R.A.
3-I-8 R.A. ± 10.50.
I.R. 322
in de avond
nacht 12/13
2-I-8 R.A. 9.35
I.R.322
12.30
III-8 R.A. 9.40
S.S.
Pontveer
Steenfabrieken
Spoorbr.
Transiat
School
Isr. Begraafpl.
Begraafpl.
Oude waterleiding
Teleboom
Dijksche
Poort

Nederlandsche Kinderprenten. — Militaire Schetsen.

HET INKWARTIERINGS-BILJET.

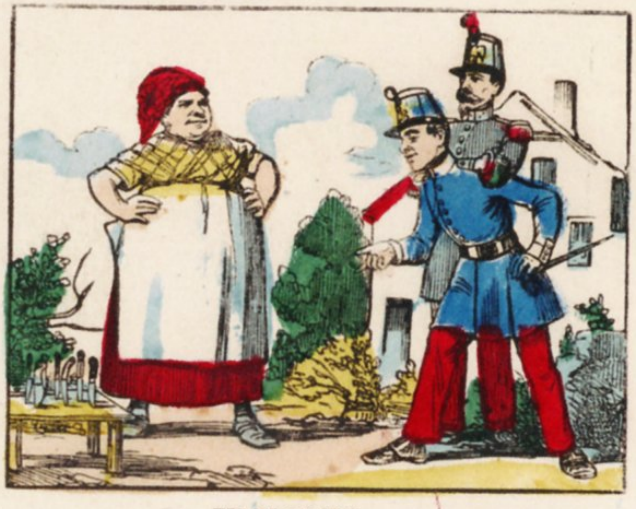

HET MESSENSPEL.

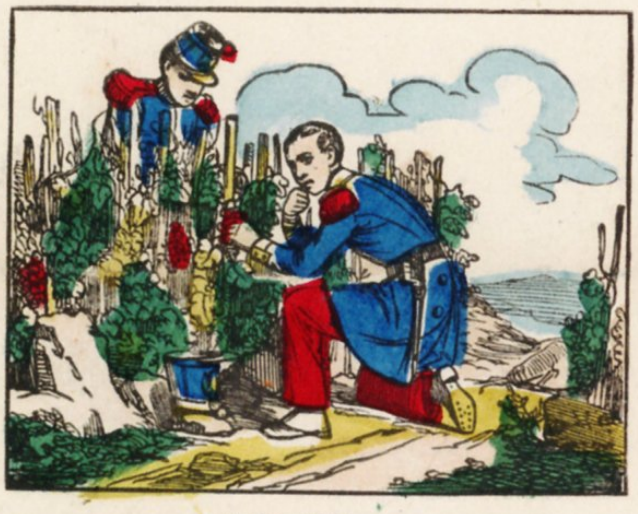

DE STROOPERIJ.

DE KLEINE TAMBOER.

DE POLICIE-ZAAL.

DE DANS.

Bij A. JACOBS, Amsterdam.